

**OP ZOEK NAAR PAPE JAN OF
NAAR AVONTUUR?**
**Een discoursanalyse van boek III van
*Tvoyage van Mher Joos van Ghistele (1482-1483)***

Stijn Villerius¹

Reizen is van alle tijden. Tegenwoordig gaat bijna iedereen in Nederland en België op (een korte) vakantie, al dan niet naar het buitenland. In de meeste niet-Europese landen is vakantie voor het grootste gedeelte van de bevolking een onbereikbare luxe. Reisgerelateerde zaken als motieven, gevaren, kosten, etc. verschillen niet alleen in ruimte, maar ook in tijd. In de vijftiende eeuw werd er wel gereisd, maar dit was doorgaans ingegeven door economische motieven. De reis van Joos van Gistel naar het Midden-Oosten is dan ook zeer bijzonder. Deze ridder uit Vlaanderen bereisde tussen 1481 en 1485 bijna alle landen in de islamwereld: Palestina, Egypte, Jemen, Syrië en Perzië werden bezocht. Van Gistel overleefde zijn reis en liet naderhand een verslag opstellen, dat in de vijftiende, 16e en 17e eeuw een grote populariteit kende: *Tvoyage van Mher Joos van Ghistele*, geschreven door clericus Ambrosius Zeebout.

De grote vraag die zich stelt bij dit werk is natuurlijk: waarom deed Van Gistel dit? Wat bezielde hem om zijn carrière als schepen van Gent te onderbreken en te reizen naar landen vol heidenen en (volgens sommige bronnen) monsters? Tijdgenoten verklaren dat hij religieuze motieven had en dat Van Gistel de heilige plaatsen in de Levant en Egypte wilde bezoeken. Ook zou hij op zoek zijn geweest naar de legende van pape Jan, een mythische, rijke priester-koning. Dit laatste wordt als verklaring gebruikt door R.J.G.A.A. Gaspar en István Bejczy. Zeebout, de schrijver van Van Gistels reis, stelt dat de ridder niet alleen door religieuze motieven maar ook door dadendrang werd gedreven. Vandaar de onderzoeksvraag van dit artikel: was Van Gistel op zoek naar pape Jan of naar avontuur?

Dit artikel gaat uit van de discoursanalyse van Norman Fairclough (cfr. infra) om *Tvoyage* te decoderen en te interpreteren. Zo kan onderscheid worden gemaakt tussen het discours van Ambrosius Zeebout en dat van Joos van Gistel, op basis waarvan uitspraken kunnen worden gedaan over Van Gistels persoonlijke motieven. Door Van Gistels discours te analyseren en niet alle discours die voorkomen in *Tvoyage*, verschillen mijn conclusies wezenlijk van die van andere wetenschappers. Uit praktisch oogpunt is niet het hele boek geanaly-

---

¹ De masterscriptie van Stijn Villerius, met als titel 'Op zoek naar pape Jan of naar avontuur? Een discoursanalyse van boek III van *Tvoyage van Joos van Ghistele naar het Nabije Oosten (1482-1483)*' die in 2009 aan de Universiteit Gent onder het promotorschap van Jan Dumolyn (met als co-promotor Jo Van Steenberghe) tot stand kwam, vormt de basis van dit artikel.

seerd maar enkel boek III over Egypte, omdat de meeste wetenschappers het erover eens zijn dat Van Gistel daadwerkelijk dit gebied bezocht heeft en het dus niet op basis van andere bronnen heeft verzonnen (zoals in de verhalen van Jan van Mandeville).²

1. Joos van Gistel en Ambrosius Zeebout: een beknopte biografie

Joos van Gistel³ werd in 1446 geboren in Gent als enige zoon van Isabelle de Wilde, vrouwe van Maalstede, Renesse en Kruiningen en van Gerard van Gistel, heer van Axel en Moere.⁴ In 1441 was Gerard van Gistel gekozen als schepen van de Keure van Gent. Hij werd in 1449 door Filips de Goede geïnstalleerd als grootbaljuw van de stad. Te midden van de Gentse Opstand tegen de Bourgondische hertog viel dit uiteraard zeer slecht bij de Gentenaars.⁵ Op 8 oktober 1451 verbande het Gentse stadsbestuur Gerard van Gistel en zijn familie uit de stad, waarna de familie Van Gistel zich terugtrok op kasteel Moere.

Gerard van Gistel bleef trouw aan de hertogen en liet zijn zoon Joos toe plaats te nemen in het gevolg van Karel, graaf van Charolais, de latere hertog Karel de Stoute. Na de slag bij Brusthem (1467) sloeg de hertog Joos van Gistel tot ridder. Na de dood van zijn heer in 1477 keerde Van Gistel terug naar Gent, waar hij voorschepen van de bank van de Keure werd. In 1480 werd hij herkozen. Enkele maanden na het verstrijken van de ambtstermijn vertrok hij op zijn reis, in gezelschap van zijn neef Joris van Gistel, baljuw van Biervliet, kapelaan Jan van Quisthout, Jan van Vaernewijck en Joris Palinc. Zijn metgezellen reisden enkel naar Palestina en keerden binnen negen maanden terug. Van Gistel verbleef met Van Quisthout nog drie jaar in de islamwereld. Waarom hij op reis vertrok is het onderwerp van discussie in dit artikel, maar het is opvallend dat Van Gistel vertrok in een periode van een naderend gewapend treffen tussen de Vlaamse steden en het Bourgonisch-Habsburgse hof. Als edelman die goede banden onderhield met beide partijen, kon Van Gistel enkel verlie-

² I. Bejczy, 'Between Mandeville and Columbus: Tvoyage by Joos van Ghistele.', *Travel facts and travel fiction. Studies on fiction, literary tradition, scholarly discovery and observation in travel writing*. Leiden, 1994, pp. 89-90. en R.J.G.A.A. Gaspar, 'Inleiding', *Tvoyage van Mher Joos van Ghistele*. Hilversum, 1998, pp. XIII-XIV.

³ F. Buylaert, *Eeuwen van ambitie. Edelen, steden en sociale mobiliteit in laatmiddeleeuws Vlaanderen*. Gent (onuitgegeven doctoraatsverhandeling Universiteit Gent), 2008, p. 350.

⁴ Axel (gemeente Terneuzen, provincie Zeeland, Nederland), Kasteel Moere lag bij Zuiddorpe (gemeente Terneuzen, provincie Zeeland, Nederland), Maalstede (gemeente Kapelle, provincie Zeeland, Nederland), Renesse (gemeente Schouwen-Duiveland, provincie Zeeland, Nederland) en Kruiningen (gemeente Reimerswaal, provincie Zeeland, Nederland).

⁵ J. Haemers, *De Gentse opstand (1449-1453). De strijd tussen netwerken om het stedelijke kapitaal*. Standen en Landen: 105, Kortrijk-Heule, 2004, p. 503.

TVOYAGE VAN JOOS VAN GHISTELE

zen. Een reis en/of bedevaart bood een goed excuus om weg te gaan, zoals wordt beargumenteerd bij Van Gistels reisdoelen (cfr. infra).

In 1486, een jaar na zijn terugkeer, werd Joos van Gistel opnieuw verkozen tot voorschepen van de bank van de Keure en tussen 1492 en 1494 bekleedde hij het ambt van grootbaljuw van de stad Gent.⁶ Zijn verkiezing tot schepen wijst op het vertrouwen dat hij genoot bij de Gentse burgerij, zijn benoeming tot grootbaljuw op de fiducia die de Bourgondiërs in hem hadden. Het hof verleende Van Gistel eveneens de (ceremoniële) titel van raadsheer en kamerheer van Maximiliaan van Oostenrijk en Filips de Schone. Bovendien verkreeg hij het ambt van erfscout van de ambachten van Hulst en Axel, dat hij tot zijn dood vervulde. Op 21 september 1516 overleed ridder Van Gistel en werd zijn lichaam bijgezet in het familiegraf in de kerk van Zuiddorpe.

Over Ambrosius Zeebout is vrijwel niets bekend, behalve dat hij *Tvoyage* op schrift stelde eind vijftiende eeuw en dus een tijdgenoot was van Joos van Gistel.⁷

2. *Tvoyage van Mher Joos van Ghistele*

Ambrosius Zeebout kon putten uit Van Gistels aanzienlijke hoeveelheid aantekeningen⁸ en stelde een werk samen getiteld *Tvoyage van Mher Joos van Ghistele*. Het origineel is niet langer voorhanden, vandaar dat men is aangewezen op een drietal manuscripten en een drietal gedrukte versies van het verhaal. Gaspar verzorgde in 1998 een kritische bronnenuitgave van *Tvoyage* en deed onderzoek naar de overgeleverde exemplaren van het reisverhaal.⁹ Het oudste manuscript bevindt zich in de Egyptologische Stichting Koningin Elisabeth te Brussel en stamt uit ca. 1500.¹⁰ Het manuscript telt slechts zesenzestig beschrijvingen. Helaas ontbreekt een deel van het 30^e, en de volledige 31^e, 32^e en 33^e kapitels van boek VIII. Dit manuscript lag aan de basis van Gaspars uitgave en werd ook door mij gebruikt in mijn analyse van boek III van *Tvoyage*. De oudste versie is te prefereren boven de andere manuscripten omdat deze onnauwkeurig zijn (zoals het handschrift uit ca. 1535) of in een ander dialect is geschreven (het werk uit ca. 1600). De drie boekuitgaven (uit 1557, 1563 en 1572) zijn allen gebaseerd op het oudste handschrift, hoewel ze hier en daar bewerkt zijn door de diverse drukkers. Ook werden zakenregisters, paginanummers, etc. toegevoegd.¹¹

⁶ K. Ter Laan, *Letterkundig woordenboek voor Noord en Zuid*. Den Haag/Djakarta, 1952, p. 635.

⁷ Bejczy, 'Between Mandeville and Columbus', p. 86.

⁸ A. Zeebout, *Tvoyage van Mher Joos van Ghistele*. Hilversum, 1998, p. 1.

⁹ R.J.G.A.A. Gaspar, *Tvoyage van Mher Joos van Ghistele*. Hilversum, 1998. pp. IX-LXVII + 448.

¹⁰ Brussel, hs. Eg. St., 55.473.

¹¹ Gaspar, 'Inleiding', in *Tvoyage van Mher Joos van Ghistele*, pp. XLVIII-LIII.

Tvoyage omvat acht boeken, elk is gewijd aan een deel van de reis, uitgezonderd het eerste boek dat als handleiding voor reizigers fungeert. Boek II begint met het verlaten van Gent op 15 november 1481, waarna Van Gistel en Van Quisthout aankwamen te Keulen. Daarvandaan werden enkele vrienden uitgenodigd mee te gaan; Van Quisthout keerde terug met Joris van Gistel, Jan van Vaernewijck, Joris Palinc en een dienaar. Hierna reisden ze via Zwaben, Beieren, Oostenrijk, Lombardije en Toscane naar Rome. Vanuit Rome reisde het gezelschap naar Venetië, om vervolgens via de Dalmatische kust, Albanië en Korfoe naar Beiroet te varen. Daar verbleven ze bij een Venetiaan en trokken erna via Tyrus, Sidon, Akko, Sarepta, Caesarea, Jaffa en Rama naar Jeruzalem. Na de heilige plaatsen te hebben bezocht splitste het gezelschap zich. Joos van Gistel en kapelaan Jan van Quisthout gingen verder, de andere reisgenoten keerden terug. In Jeruzalem ontmoette Van Gistel enkele Mamluken en besloot met hen op te trekken via de berg Sion, Nazareth, door Galilea en Samaria naar Gaza.

In Gaza (boek III) troffen ze een karavaan die doorheen de Sinai naar Cairo trok. In de hoofdstad van de Mamluken verbleef de Vlaamse ridder bij een Mechelse goudsmid en verkreeg hij zelfs een audiëntie bij de sultan. Hierna bezocht hij in het gezelschap van enkele Italiaanse en Zwitserse kooplieden enkele andere Egyptische steden en probeerde vervolgens het land van pape Jan te bereiken.

Per schip voeren Van Gistel *cum suis* naar Aden (boek IV), waar hun vrijgeleide van de sultan niets waard bleek en ze moesten omkeren. Terug in Egypte koos Van Gistel ervoor rondom Arabië te trekken. Per schip voer hij naar Syrië, maar kwam door een storm op Cyprus terecht (boek V). Toen hij uiteindelijk de kust van de Levant bereikte (boek VI), bezocht hij Tripoli, Beiroet, Damascus, Antiochië en Aleppo om erna naar Noord-Irak en West-Perzië te reizen (boek VII). Zijn poging om toch Ethiopië te bereiken strandde bij Tabriz, waar hij inzag nooit pape Jan te bereiken en begon aan zijn terugreis. Hieraan is het volledige boek VIII gewijd. Het duurde lang om vanuit het huidige Iran Gent te bereiken. Van Gistel reisde via Kreta, Korfoe, Rhodos, Gallipoli, en Sicilië. Hij kwam, door enkele stormen en oorlogsdreiging op de Balkan, opnieuw aan in Noord-Afrika. Hier deed hij de steden Tripoli, Tunis, Bizerte en Annaba aan, voordat hij via Venetië, Genua en Keulen in 1485 naar het Gentse terugkeerde. Daar eindigt *Tvoyage*.

3. Korte verhandeling betreffende pape Jan

In het vorige hoofdstuk werd meermaals vermelding gemaakt van pape Jan, vandaar dat nu een korte verhandeling over deze priester-koning volgt. Pape Jan is een beroemde legende uit de middeleeuwen over een christelijk vorst die ten oosten van de islamwereld zou wonen. Het is vrijwel onmogelijk om een historisch personage aan te duiden dat bedoeld zou kunnen zijn. De oudste vermelding van *Presbyter Iohannes* stamt uit het werk *Historia de duabus*

civitatibus van bisschop Otto von Freising.¹² In deze kroniek verhaalt Otto van zijn ontmoeting met bisschop Hugo van Jabala, die een verhaal vertelde over een *Presbyter Iohannes* die de *Samiardi* (onderdanen van de Seljuqsultan Sanjar) zou hebben verslagen.¹³ Volgens Francis Beckingham maakte Otto melding van deze koning om de christelijke wereld erop te wijzen dat Europa en het rijk van priester Johannes de islamwereld in de tang konden nemen.¹⁴ Deze tekst en een tweede brief (uit 1165), overduidelijk een falsum,¹⁵ hadden volgens Beckingham en Denison Ross grote invloed op de middeleeuwse politiek. Verschillende pausen en koningen zonden avonturiers naar het gebied ten oosten van de islamwereld, van wie sommigen diverse Mongoolse hoven bereikten.¹⁶

Problematisch was dat niemand wist wie deze pape Jan precies was en waar zijn rijk zich bevond. Er was slechts één geografische duiding beschikbaar; Odo van Reims verwees in een brief naar het bezoek van ene Johannes, die zichzelf als *Indiae archiepiscopus* aandienende aan het pauselijk hof in 1122.¹⁷ Enkele jaren daarvoor had Guido Pisano onderscheid gemaakt tussen *India Minor* (Noord-India), *India Maior* (Zuid-India) en *India Medior* (waarvoor vele gebieden in Azië en Afrika kandidaat zijn).¹⁸ Nadat gebleken was dat *India Medior* niet in Azië kon liggen omdat daar geen christenen leefden, werd dit gebied volgens Beckingham niet langer tussen *India Minor* en *Maior* gesitueerd, maar werd het halverwege India gezocht.¹⁹ In de loop van de 14^e en vijftiende eeuw maakten contacten met Ethiopiërs en (handels)reizen naar de islamwereld duidelijk dat *Ethiopia* en *India Medior* of *India tertia* dezelfde waren.²⁰ Deze laatste term werd gebruikt in het werk van Johannes van Hildesheim, hetgeen Joos van Gistel las in Keulen.²¹ De definitieve verschuiving van India van Azië naar Afrika gebeurde in de 14^e eeuw, toen een christelijke delegatie uit Ethiopië ondermeer Genua aandeed. Er werden kaarten en trakaten opgesteld, en zodra bleek dat het gebied christelijk was en ten zuiden van Egypte lag (dus achter de islamwereld), werd het *India Medior sive tertia*. Op

¹² Uit: *Monumenta Germaniae Historia Scriptores*, XX, p. 266, aangehaald door: E. Denison Ross, 'Prester John and the Empire of Ethiopia.', in: *Travel and Travellers of the Middle Ages*. Londen, 1926, p. 174.

¹³ C.F. Beckingham, 'The Achievements of Prester John', in: *Between Islam and Christendom. Travellers, Facts and Legends in the Middle Ages and the Renaissance*. Londen, 1983, p. 4.

¹⁴ Ibidem, p. 7.

¹⁵ Ross, 'Prester John', p. 174.

¹⁶ Ibidem, 181-182.

¹⁷ Beckingham, 'The Achievements of Prester John', p. 9.

¹⁸ Ibidem, pp. 17-20.

¹⁹ Beckingham, 'The Quest for Prester John', in: *Between Islam and Christendom. Travellers, Facts and Legends in the Middle Ages and the Renaissance*. Londen, 1983, p. 299.

²⁰ Ibidem, pp. 293-294.

²¹ Gaspar, 'Inleiding', p. XII.

een kaart uit ca. 1320 en een kaart uit 1339 werd het land van pape Jan gesitueerd in Afrika, in het huidige Ethiopië.²²

4. Het reisverhalengene

De rol van pape Jan in het reisverhaal is van belang om het soort reisverhaal te kunnen duiden, en bijgevolg de bril te bepalen waarmee de tekst bekeken moet worden. Er zijn *grosso modo* twee soorten reisverhalen: het imaginaire reisverhaal en het realistische reisverhaal. Hoewel deze soorten verwant zijn, beschouwt men *Tvoyage* als een meer realistisch verhaal. Men kan *Tvoyage* klasseren als pelgrimsverhaal daar het religieuze aspect van het reisverslag tamelijk dominant is, al bevat Van Gistels reisverhaal ook dusdanige informatie dat het geplaatst zou kunnen worden bij de verhalen van ontdekkers en avonturiers.²³ Jean Richard ziet de opkomst van de pelgrimsgids tussen de achtste en dertiende eeuw. Aanvankelijk waren deze reizen imaginair en exemplarisch van aard, zoals de reizen van Beda Venerabilis. Vanaf de twaalfde eeuw werden pelgrimsgidsen steeds vaker gebaseerd op echte reizen en omvatten ze naast het reisverslag ook praktische tips voor reizigers.²⁴ De daaropvolgende eeuwen worden volgens Richard gekenmerkt door de opkomst van diverse genres, waaronder de verhalen over kruistochten en verre expedities, verslagen van avonturiers, handelaars en ontdekkers. Deze genres kenmerkten zich door hun relatief grote betrouwbaarheid, beschrijvingen van allerhande exotische tafereelen en de vele praktische opmerkingen.²⁵ Deze aspecten komen ook in *Tvoyage* aan bod.

Vanaf de uitvinding van de boekdrukkunst kregen reisverhalen steeds meer wereldlijke en burgerlijke elementen. De burgerij bezit op dat moment immers geld en macht en vormde de grootste groep afnemers van handschriften en boeken.²⁶ Toch bleef de invloed van de adel en de ridderroman sterk doorwegen, en had de literatuur van de 16^e eeuw nog altijd middeleeuwse elementen.²⁷ De reiziger kreeg een rol als eenzame ridder (zoals in de verhalen over de queeste naar de Heilige Graal in Arthurromans) en moest vaak vele hindernissen overwinnen om tot zijn doel te komen. Een groot verschil is het realisme van het verhaal en de reis, waarin bestaande landen, steden, volken worden besproken, men aan echte gevaren wordt blootgesteld, etc. Dit alles komt ook voor in *Tvoyage*.

²² Beckingham, 'The Quest for Prester John', pp. 293-294.

²³ S. Lievens, "*Tvoyage*" van Joos Van Ghistele naar het Nabije Oosten (1481-1485). Leuven (onuitgegeven licentiaatverhandeling K.U. Leuven), 1986, pp. 5-6.

²⁴ J. Richard, *Les récits de voyages et de pèlerinages*. Turnhout, 1981, pp. 15-19.

²⁵ Ibidem, pp. 19-36.

²⁶ L. Debaene, *De Nederlandse volksboeken. Ontstaan en geschiedenis van de Nederlandse prozaromans, gedrukt tussen 1475 en 1540*. Hulst, 1977, p. 285.

²⁷ Ibidem, pp. 280-2.

De vraag naar realisme had te maken met een grotere kennis van de wereld en doordat auteurs daadwerkelijk reizen ondernamen en wilden vertellen over hetgeen ze gezien hadden in de wereld om hun publiek te verwonderen. Zo bleef een overdreven of fantasierijk element in reisverhalen aanwezig. Dit kon ook zijn oorzaak vinden in het feit dat de auteur niet altijd degene was die het verhaal opstelde, of doordat de reiziger niet alle door hem beschreven plaatsen zelf bezocht had.²⁸ Deze twee zaken zijn van toepassing op *Tvoyage*.

Hoewel er geen eensluidende definitie is van reisverhalen, kan men toch een aantal karakteristieke benoemen.²⁹ Zo waren auteurs van reisverhalen tot de periode van de kruistochten doorgaans clerici, maar vanaf de kruistochten stelden leken-schrijvers zoals ridders, kooplieden en avonturiers verhalen op. Vanaf de veertiende eeuw gebeurde dit steeds meer onder eigen naam. De verslagen werden vaak met behulp van een derde persoon op schrift gesteld, zoals Zeebout dat deed voor Van Gistel. In deze verhalen kwamen ontleningen veelvuldig voor, waarbij slechts af en toe werd vermeld van wie iets werd overgenomen. Tot in de vijftiende eeuw verschenen compilatiewerken, waarin oudere bronnen fungeerden als *auctoritas* om lezers te overtuigen van de echtheid en waarheid van de gepresenteerde zaken.³⁰ Ook in *Tvoyage* zitten vele verwijzingen naar andere auteurs en werken. Gaspar verrichtte het lastige werk om te achterhalen welke werken geciteerd worden.³¹ Hij vond twaalf verschillende bronnentypes en vele tientallen individuele bronnen, zoals de Bijbel en bijbelcommentaren, andere reisverhalen en itineraria, historische werken uit de middeleeuwen en de oudheid, humanistische werken, etc. Het gaat dus om religieuze en niet-religieuze bronnen; dit is een typisch kenmerk van reisverhalen uit de late middeleeuwen.

Tot slot is de wijze van redactie van invloed. Hiermee wordt bedoeld of de auteur werkte met aantekeningen (zoals Van Gistel) of op basis van zijn geheugen het verslag schreef.³² Qua taal ligt de breuk eveneens begin vijftiende eeuw; tot dan verschenen er bijna uitsluitend werken in het Latijn, maar vanaf 1500 won de volkstaal aan invloed (zoals het geval is bij *Tvoyage*). De meeste schrijvers opteerden ofwel voor een kosmografie met een holistische benadering, ofwel voor een verslag van etappe tot etappe. Van Gistel koos voor dit laatste. Betreffende de inhoud zijn de genoemde zaken de belevenissen van de reiziger.³³ Dit ooggetuigenverslag werd soms aangevuld met zaken die de auteur niet zelf had gezien (cfr. *auctoritas*).³⁴

---

²⁸ Z. Von Martels, 'Introduction: the eye and the eye's mind', *Travel facts and travel fiction. Studies on fiction, literary tradition, scholarly discovery and observation in travel writing*. Leiden, 1994, pp. XI-XIV.

²⁹ Lievens, "*Tvoyage*" van Joos Van Ghistele, pp. 6-7.

³⁰ Ibidem, p. 7.

³¹ Gaspar, 'Inleiding', pp. XVIII-XLVIII.

³² Lievens, "*Tvoyage*" van Joos Van Ghistele, p. 7.

³³ Von Martels, 'Introduction: the eye and the eye's mind', p. XII.

³⁴ Bejczy, 'Between Mandeville and Columbus', p. 90.

5. Het reisverhaal als historische bron

Omdat er zoveel soorten reisverhalen bestaan, is het niet eenvoudig om te bepalen in welke mate men ze als historische bron kan aanwenden. Dit is een zeer lastige opgave, daar de geschiktheid, authenticiteit en het waarheidsgehalte immers van werk tot werk en van auteur tot auteur verschillen:

*“De persoonlijkheid van de auteur is van groot belang, niet alleen omdat men dan een vergelijking kan maken tussen wat men van zijn leven weet en wat hij schrijft, maar ook vooral omdat zijn vorming en ervaringen een licht werpen op de kwaliteit van zijn getuigenis. Indien de reiziger niet zelf de auteur is, moet men zich afvragen of de ene het getuigenis van de ander wel nauwkeurig heeft weergegeven.”*³⁵

In het geval van *Tvoyage* is dit extra belangrijk doordat er twee auteurs zijn met elk hun eigen achtergrond. Daarom is een discoursanalyse gemaakt van het discours van Van Gistel en dat van Zeebout. Ook wordt getracht te achterhalen wie de vele citaten en ontleningen uit andere literatuur aan *Tvoyage* heeft toegevoegd. De aangewende methode om inhoud, discours, relaties en posities van actoren te analyseren is die van *Critical Discourse Analysis* (CDA) van Norman Fairclough.³⁶ CDA kent drie niveaus; beschrijving, interpretatie en verklaring. Op het niveau van beschrijving houdt CDA zich bezig met de tekst zelf.³⁷ Er wordt gekeken naar wat er staat, hoe het er staat en met welke woorden, naar grammaticale constructies en tekststructuren die worden gebruikt. Fairclough introduceert een aantal denkwijzen, die hij verdeelt over de categorieën vocabulaire structuren, structuren van grammatica en tekststructuren. Voor *Tvoyage* zijn enkel de vocabulaire structuren interessant.³⁸ Woorden kunnen gekleurd zijn door een ideologie, religie of andere ervaringen die belangrijk zijn voor de auteur. Het is interessant te kijken in welke mate dit het geval is. Voorts stelt Fairclough dat men moet nagaan hoe de realiteit in hokjes wordt verdeeld en of hieraan een bepaald discours wordt verbonden. Bepaalde woordcombinaties (bijvoorbeeld ‘moslim’ als synoniem voor ‘heiden’) zeggen veel over de ideologie van de auteur.³⁹ Ook diens achtergrond en beleving van de realiteit komen op die manier aan het licht. Er kunnen zelfs uitspraken over het publiek gedaan worden, wanneer het publiek (met een christelijke ideologie/achtergrond) akkoord gaat met deze associatie. Ook antoniemen, metafo-

³⁵ Lievens, “*Tvoyage*” van Joos Van Ghistele, p. 8.

³⁶ N. Fairclough, *Language and Power. Second edition*. Harlow, 2001, p. 226.

³⁷ Ibidem, pp. 91-116.

³⁸ CDA is immers bedacht voor hedendaagse teksten, waardoor veel aspecten (o.a. krantenkoppen, zinsbouw, woordvolgorde, actieve of passieve werkwoorden, (in)directe rede, etc.) niet van toepassing zijn op Middelnederlandse teksten zoals *Tvoyage*,

³⁹ Fairclough, *Language and Power*, pp. 94-97.

ren, etc. leggen ideologieën en achtergronden bloot.⁴⁰

Via interpretatie en verklaring (het tweede en derde niveau van CDA) komen de machtsrelaties en het discours dat hierop gebaseerd is aan het licht. Immers, machtsgeladen sociale aspecten zoals relaties en posities van actoren (*situational context*, aldus Fairclough) hebben effect op kennis en identiteiten. Het is belangrijk te beseffen dat interpretaties voortkomen uit enerzijds de tekst zelf en anderzijds dat wat de auteur in de tekst zet (*members' resources*, MR). Een onderzoeker moet zich bewust zijn van de veronderstellingen en vooroordelen ten aanzien van een tekst, zowel van de auteur als van hemzelf.⁴¹ De MR en de tekst hebben invloed op de 'realiteit' zoals die bestaat voor zowel dat wat beschreven wordt als voor de persoon die het leest. Het kan gaan om bezit, bepaalde sociale relaties en conventies, kennis, etc. die normaal zijn voor auteur en/of publiek en hen ondersteunen om het bestaande discours te begrijpen.⁴² In het geval van *Tvoyage* gaat het om de achtergrond van Van Gistel, zaken die voor hem (ab)normaal waren en die hierdoor wel of niet beschreven worden. Wanneer de achtergrond duidelijk is, stelt Fairclough dat voor een volledig begrip van de situatie de onderzoeker zich moet afvragen wat er gebeurt, wie er betrokken is/zijn, op welke manier ze betrokken zijn en welke rol taal speelt. Voorts is de *intertextual context* cruciaal om tot een goede interpretatie te komen. Elke tekst verwijst immers naar andere teksten, waardoor ook het discours uit die teksten gelijkenissen kent.⁴³ Voor elke tekst moet men dan ook bepalen tot welke 'reeks' zij behoren, om zo te kunnen bepalen door welke teksten zij werd beïnvloed.⁴⁴ *Tvoyage* valt binnen het genre reisverhalen, meer bepaald binnen de christelijke traditie van pelgrimsgidsen en avontuurlijke reisverhalen. Vanwege het grote belang van intertekstualiteit wordt in mijn analyse meermaals aangegeven dat Zeebout grote delen van verhandelingen over bepaalde plaatsen parafraserend of letterlijk overnam uit andere bronnen, of hun stijl probeerde te imiteren.

Als laatste stap volgt dan op het niveau van de verklaring de ontmaskering van het discours van de auteur,⁴⁵ wat aan bod komt in de conclusie van mijn analyse (cfr. infra).

6. Mijn analyse

Wanneer CDA wordt toegepast op *Tvoyage* en het werk dus op basis van de hoe-vraag wordt doorgelicht, is het mogelijk verschillende discours te onderscheiden. Het werk valt hierdoor uiteen in drie delen: de eerste dertien kapit-

⁴⁰ Ibidem, pp. 97-100.

⁴¹ Ibidem, p. 118.

⁴² Ibidem, pp. 120-121.

⁴³ Ibidem, p. 127.

⁴⁴ Ibidem, p. 129.

⁴⁵ Ibidem, pp. 135-138.

tels bevatten Van Gistels discours, kapittels 14-28 dat van Zeebout en kapittels 29-40 is een mengvorm van deze twee. Kapittel 41 fungeert als appendix van boek III en brug naar boek IV.

6.1. Het discours van Joos van Gistel (Kap. 1-13)

Aan het begin van boek III vertrekken Van Gistel en Van Quisthout met een karavaan van Gaza naar Cairo en trekken aldus door de woestijn. De nadruk ligt hierbij niet op het reisgezelschap, maar juist op het landschap; de woestijn en de enorme omvang van de woestijn of wildernis komen uitgebreid aan bod:

“[...] reysen duer de wildernesses [...] ellef of twalef reysender daghen zonder te vindene eeneghe plecken daermen zoude moghen sejourneren oft rusten [...] noch zo en zoudemen thende vander voorseyder wildernessen niet zien. [...] het es eene onextimeerlicke groote plaetse. [...] in dese santberghe en wast gheenderande cruut daer eeneghe beeste bij zoude moghen leven. Oecmede eist daer zo uuter maten heet, datment, qualic zoude moghen gheloooven tghuent datmen metter waerheit daer of wel scriven zoude.”⁴⁶

Het vermelden van een roofoverval (cfr. infra) versterkt het sentiment van een eenzame ridder op een zware queeste, zoals Van Gistel zichzelf ongetwijfeld zag. Hij stelt ondermeer dat de door hem gekozen weg een andere is dan de meeste reizigers en pelgrims nemen. Dit beeld sluit aan bij het stereotiep van de dolende ridder uit de hoofse ridderroman. Ook Van Gistels tocht is uniek, zijn lijden is groot, en wordt slechts af en toe verlicht door de oases die de karavaan aandoet:

“[...] de schoonste maertse diemen met ooghen zoude moghen ansien van vruchtbareghen ende wel gehouffenden lande [...] zeere vele doorpen, behuusde plaetsen met boomgaerden ende lochtinghen, verchiert van alder tiere maniere van vruchten ende van soeten cruden [...]”⁴⁷

Deze oases vormen *loci amoeni* in het landschap en zijn als kleine paradijzen vol groen, leven en water. De zoete kruiden (*soeten cruden*), boomgaarden (*boomgaerden*) en tuinen (*lochtinghen*) waarvan melding wordt gemaakt, zijn hiervan sprekende voorbeelden. De diverse oases worden allemaal in zeer positieve termen besproken, waarbij de adjectieven *schoon*, *groot*, *goet* en *costelic* de meest voorkomende zijn. Deze tegenstellingen zijn immer aanwezig; bij de woestijn versus de oase,⁴⁸ maar ook in de besprekingen van diverse *topoi*

⁴⁶ Zeebout, *Tvoyage van Mher Joos van Ghistele*, pp. 167-168.

⁴⁷ Ibidem, p. 167.

⁴⁸ Ibidem, p. 171.

(prachtig vs. vervallen).⁴⁹

De leegheid en doodsheid van de woestijn, en dus de zwaarte van de queeste van ridder Van Gistel die door de woestijn trekt, worden benadrukt doordat enkel de *topoi* nabij Gaza en die in de buurt van Cairo positief worden beschreven. De tussenliggende *topoi* worden bijna allemaal als vergaan neergezet, om nogmaals de enorme verlatenheid van de wildernis tussen de twee steden weer te geven.

In de beschrijving van de diverse *topoi* komen ook enkele moskeeën aan bod, die soms slechts worden vermeld, maar waaraan soms zelfs positieve adjectieven worden toegevoegd:

*“eenen torrekin, van welken de heydenen ghemaect hebben een oratorie van Machomet. [...] eender heydenscher oratorie staet [...] staet also costelic eene moskea of giemme [bedoeld: ‘jami’, Arabisch voor moskee, S.V.] [...] Ende also noch voort rijdende eenen verden wech, zo vintmen noch onder weghe vijf oft zes giemmen of moskeaan – dat zijn tempelen vanden machometanen – die zeer constelic ende costelic ghemaect zijn van schoonen, blinckenden, witten steenen, zeer constelic ghesneden ende verschilt; de mueren binnen zijn al beleit met platen van marbersteenen, ghemaect ghelijc oft zomer huusen waren, zo datmer van allen zijden duer sien mach, ende zijn ghetrailliet met schoonen, verguldenen, yserin traillen.”*⁵⁰

Van Gistel gaat duidelijk eerder af op zijn oog dan op zijn religie. Deze laatste beschrijving toont aan dat hij aan zijn publiek wil meegeven wat hij heeft gezien, waarbij hij de moskeeën in volle pracht en praal omschrijft. Het orientalistische aspect, dat Van Gistels discours kenschetst, komt hier sterk tot uiting.

Een ander kenmerk van de kapitels van de hand van Van Gistel zijn de vergelijkingen die hij maakt met zijn thuisland. In de eerste vier kapitels verbindt hij enkele zaken die hij tegenkomt met zaken die hijzelf (en zijn publiek) kennen. Zo zegt hij dat de zandheuvels in de woestijn tienmaal zo hoog zijn dan *“in onsen landen”*,⁵¹ verder ziet hij overeenkomsten tussen een deel van de woestijn en een heideveld nabij Brugge (het Bulskampveld) en tot slot merkt hij op dat een stad genaamd Burbays:

*“es zeer wel behuust ende bewoont, ghenouch vander grootten der stat van Curtrijcke in Vlaendren.”*⁵²

Her en der worden reistips uit boek I herhaald, zoals de opmerking na de verhandeling over moskeeën dat deze gebieden voor christenen streng verboden

⁴⁹ Ibidem, pp. 169-170.

⁵⁰ Ibidem, pp. 170-172.

⁵¹ Ibidem, p. 168.

⁵² Ibidem, p. 172.

gebied zijn. Na de barre tocht door de woestijn volgt een bespreking van Cairo, waarbij het contrast tussen de wildernis en de stad extra wordt benadrukt, daar Cairo als *locus amoenus* wordt voorgesteld. De beschrijving van de stad en haar inwoners en enkele (oosterse) gebruiken en wetten vormt de rode draad. Van Gistel vangt aan met enkele *topoi*, zoals de stadsomwalling:

*“die [stad, S.V.] hemlieden dochte in ouden tijden ghemuert ende ghepoort ghezijn te hebbende [...] maer als nu zo zijnder zo groote menichte van huusen over alle zijden an ghewassen, dat wonder es, ende leyt al open zonder mueren of vesten.”*⁵³

Net zoals in veel andere Egyptische steden heeft Cairo geen of slechts ten dele stadsmuren, hetgeen Van Gistel bij elke stad opnieuw vermeld, vermoedelijk omdat dit voor hem zeer bijzonder moet zijn geweest (*dat wonder es*). Helemaal daar de stad de grootste van de wereld was, aldus Van Gistel, en men Cairo en haar omliggende wijken (zoals Babylon, Fustat, Bulaq, etc.) slechts in twaalf uur helemaal rondom kon rijden. Ook de ligging en omgeving van de stad worden beschreven, zoals ook het stratenpatroon.⁵⁴ Uit de beschrijvingen van het aantal moskeeën, dieren en mensen, moet de lezer begrijpen dat het hier gaat om een stad die zo groot, vol en druk is dat het elke verbeelding tart. Om toch een punt van herkenning te bieden, vergelijkt Van Gistel het oude centrum van Cairo met de stad Gent.⁵⁵

In de beschrijving van de *topos* van Cairo blijkt Van Gistel, zoals op vele andere plaatsen in boek III een oriëntalist *avant la lettre*, in die zin dat hij in zijn verhalen de islamwereld voorstelt als een exotisch oord waar alles mogelijk is. Dit vreemde is enerzijds positief, zoals bijvoorbeeld de schoonheid van diverse locaties, maar kan ook negatief zijn, zoals blijkt uit het disproportioneel grote aandeel van de slavenmarkt in dit kapittel.

Vreemd en exotisch is niet noodzakelijk goed of slecht. Slechts zelden komt Van Gistel tot een waardeoordeel, ook al lijkt dit soms wel zo. In boek III noemt hij moslims consequent ‘heidenen’ en geeft Mamluken het predikaat ‘verloochende christenen’. Dit zijn echter geen waardeoordelen over de islam, maar categorieën om mensen in te plaatsen, net zoals de vermelding van hun afkomst en beroep dat zijn. De voorbeelden van Francisco Tudesco, de koopman uit Mechelen bij wie Van Gistel verbleef in Cairo, en Antale Gaverdijn, een *trusseman* in dienst van de sultan, verduidelijken dit:

*“zo ghinghen zij logieren ten huuse van eenen kerstenen coopman, ghebooren van Mechelen, ghe-naemt Francisco Tudesco [...] Dese trusseman was ghe-naemt Antale Gaverdijn, een verloochent kersten, ghebooren uut Valencen [Valencia] in Spaengen.”*⁵⁶

⁵³ Ibidem, p. 173.

⁵⁴ Ibidem, p. 174.

⁵⁵ Ibidem, p. 173.

⁵⁶ Ibidem, pp. 172-173.

TVOYAGE VAN JOOS VAN GHISTELE

In beide gevallen worden een aantal personalia meegegeed: naam en toenaam, beroep, religieuze gezindheid en afkomst. Religie lijkt hierin een kleine rol te spelen. Een relaas over de slavenmarkt laat duidelijk zien dat moslims de macht hadden over het land en over de inwoners, meer bepaald de slaven.⁵⁷ Christenen mochten enkel christelijke slaven bezitten, joden enkel joodse, maar moslims bezaten alle *nacien*. Ook hierover velst Van Gistel geen waardeoordeel. De betrokkenheid bij de slavenhandel en eerste keuze die de sultan genoot, worden genoemd en is een voorbode van de negatieve benadering van de sultan in de volgende kapitels. Andere zaken die opvallen in het contact met en het vermelden van de 'ander' is dat behalve zijn naam, afkomst, beroep en geloof er niets wordt gezegd over Francisco Tudesco, bij wie hij toch enkele weken verbleef. Het bezoek aan de eerdergenoemde grote *trusseman* van de sultan wordt uitgebreider omschreven. Over het bezoek aan Gaverdijn, die een Mamluk is, maar niet als zodanig wordt genoemd, dit in tegenstelling tot alle andere Mamluken in boek III, zegt Van Gistel:

*“Ende ter stont dat zij ten huuse vanden zelven coopman ghecommen waren, zo hadde de groote trusseman vanden souldaen de nieuware van haerlieder incomste. [...] Toot den welken zij ontboden waren [...] Daer commende, was hemlieden ghevraecht van wanen zij quamen ende waer zij wesen wilden. Verandwoordden dat zij uut Vlaendren commen waren ende hadden ghezijn te Jherusalem, begheerende voort te treckene t'Sente Kathelijnen ende toot meer anderen plecken daer ontrent ghelegghen, den voorseyden trusseman presenterende eene lettere vanden gardiaen van Monte Syon in Jherusalem. Dus dit al overleden zijnde, den zelven vernoucht hebben van zijnen rechte, twelke dracht te Alkayeren voor elc hoeft vijf ducaten.”*⁵⁸

Blijkbaar moest men zich verantwoorden wanneer men een grote stad binnenkwam en waren bepaalde papieren voor pelgrims noodzakelijk om ongestoord verder te kunnen reizen. Van Gistel geeft hier aan dat zijn reisdoel niet pape Jan is, maar het klooster van Sint Katharina. Dit is opmerkelijk, daar in het begin van kapittel één van boek II staat dat sinds Keulen het vinden van pape Jan zijn reisdoel vormde.

Op de beschrijving van de stad, die vooral als een vreemde mengeling tussen pracht en barbaarsheid wordt neergezet (wederom een tegenstelling), volgt in kapitels zes en zeven een uitgebreid verslag van het eerste bezoek van Van Gistel aan het hof van de sultan. In Van Gistels oriëntalistisch discours wordt het hof beschreven als het meest exotische, vreemde en wonderlijke ter wereld, waar alles kan en mag: een zeer oriëntaliserende tekst.

Dit komt sterk tot uiting in de vele gedetailleerde beschrijvingen van de buitenkant van het paleis, de ligging ervan en de enorme indruk die dit alles maakte op Van Gistel:

⁵⁷ Ibidem, pp. 174-175.

⁵⁸ Ibidem, pp. 172-173.

“zo worden zij gheleedt ten palaeyse, dat boven maten schoone ende costelic es, wel also groot als de stede van Denremonde, liggende up eene maniere van eenen beerghe, an deen zijde vander voorseyder steden. Ten palaise commen zijnde, zo worden zij gheleedt duer neghen of tien schoone plaetsen, poorten ende salen, ende quamen zo jehens een uutmene scoon zomer huus, [het eigenlijke paleis, S.V.] al ghewracht met costelicken steenen, ghesneden, verschilt met gaude, aisuere ende met aldertiere andere costelicke vaerwen. Van desen zelve huuse mach men vanden twee zijden uut sien duer schoone, costelicke, vertraille veinstreren, schoone vergult, in diverssche lustelicke hoven, prieelen ende bomgaerden, verchiert van aldertieren wel rieckende cruuden ende vruchtboomen. Daer in zijn ooc zeere vele fonteynen, niet bij natueren, maer bij consten daer ghemaect commende, metten welken men arouseert alle de voorseyde lochtinghen ende bomgaerden.”⁵⁹

Zoals bij de oases worden bij deze *locus amoenus* enkele karakteristieke woorden gebruikt om het exotische, het prikkelende en de onmetelijk rijkdom van het paleis te omschrijven: (*boven maten*) *schoon(e)*, *costelic*, *groot*, *lustelicke hoven*, *prieelen*, *bomgaerden*, *wel rieckende cruuden*, *lochtinghen*, etc. Daarnaast zijn er de opmerkingen over vergulde vensters, verven, edelstenen, goud, etc. Uit de beschrijving van het paleis blijkt dat Van Gistel totaal overdonderd is door de omvang (*neghen of tien schoone plaetsen, poorten ende salen*) en schoonheid ervan. Middels de genoemde superlatieven wil hij dit gevoel overbrengen op zijn publiek; de vergelijking tussen het paleizencomplex en de stad Dendermonde helpt hierbij.

In zijn omschrijving van het interieur van het paleis, dat wil zeggen, van het *uutmene scoon zomer huus*, komt dit oriëntalistische aspect nog meer naar voren:

“int voorseyde huus gheleedt, twelke zij vonden tcostelicste dijnc, datmen ter weerelt dijncen mach, binnen alle de mueren beleyt ende insghelijcx tpavement met diversschen ghepoliseerden steenen van allen soorten, als marberen wit, zwart ende root, serpentin steenen, profierianen, corniolen ende andere costelicke steenen van diversschen colueren, ende ooc zo costelic verschilt van alderande vaerwen, met cnopen, wronghen, compassen ende met Arabiske letteren, met weerke van mosaykerien ende andere, dat niet claerlic te segghen en waere [...] Ende den vloer van desen huuse was ooc beleit met zeer costelicken tapijten, daer up laghen vele cussenen, sommige ghedect met lijnwade, andere met zijden ende fluweele, ende eeneghe met gulden lakene, ende oec andere met ledere van India, dat van schoonder verwen es ende van zonderlingher goeder rueken.”⁶⁰

⁵⁹ Ibidem, p. 176.

⁶⁰ Ibidem, p. 176.

De woonplaats van de sultan geldt dus als het mooiste en duurste ter wereld. De diverse (positieve) adjectieven komen opnieuw voor in de beschrijving van deze *topos*, ook worden de vele dure stoffen en materialen vernoemd. Van Gistel heeft klaarblijkelijk een oog voor exorbitante versieringen; slechts de pracht en praal van het paleis wordt beschreven, over de bewoners ervan wordt niets gezegd, zelfs de sultan komt nauwelijks voor in het discours. Het gebouw maakte wellicht meer indruk dan de heerser van Egypte, Syrië en Palestina.

Van Gistel en Van Quisthout kregen toegang tot het paleis door de eerdergenoemde *trusseman* Gaverdijn om te kopen met enkele edelstenen.⁶¹ Het feit dat deze Mamluk zich laat omkopen, is een terugkerend thema in boek III. Onbetrouwbaarheid is ook zo'n stereotiep, maar Gaverdijn blijkt hem te vertrouwen en regelt een audiëntie bij de sultan. Hij is hier zelf bij aanwezig in zijn hoedanigheid als tolk.⁶² Van Gistel geeft ook aan wat de reden is voor hun audiëntie:

*“Ende was in effecte, dat zij den souldaen zijnder hoocheit ende moghentheit baden hemlieden te willen consenteren zijne letteren ende brieven van saulfconduyte omme zijne landen duere vredelic te moghen wandelene [...] begheerende allenlic duer zijne landen te moghen paysivelic wandelen, omme die te siene ende visiteerne zonder meer.”*⁶³

De toestemming van de sultan was blijkbaar nodig om *vredelic te moghen wandelene*. Het woord *vredelic* is interessant, want in andere kapitels zal blijken dat het land inderdaad helemaal niet veilig is, en dat een vrijgeleide (*saulfconduyte*) hieraan helemaal niets verandert. Ook het verzoek *allenlic duer zijne landen te moghen paysivelic wandelen* is een bijzonder voorrecht. Ogenschijnlijk mocht men dit niet alleen doen, maar moest dit altijd in gezelschap van anderen (moslims). De sultan op zijn beurt geeft toestemming. De audiëntie wordt nogal plechtstatig beschreven, waarbij Van Gistel de eer ten deel valt enkele vragen van de sultan over zijn thuisland te mogen beantwoorden.⁶⁴ Deze kleine doch beleefde ontvangst staat in schril contrast met de bombarie en onbeleefdheid die de sultan aan de dag legt bij de delegaties van Napels en Cyprus (cfr. infra).

Over de sultan zelf wordt niets gezegd, behalve dat hij bij de binnenkomst van Van Gistel schaak speelde met een amir, terwijl hij in kleermakerszit op een kussen zat.⁶⁵ Dit lijkt nogal oneerbiedig en atypisch voor een 'koning', terwijl het spelen van schaak een teken was van ontwikkeling en koningschap. Deze ambiguïteit tussen wel of niet koning wordt voortgezet in de volgende kapitels. Van Gistel weet duidelijk niet goed of hij nu wel of niet de sultan als vorst moet zien.

⁶¹ Ibidem, p. 175.

⁶² Ibidem, p. 176.

⁶³ Ibidem, pp. 176-177.

⁶⁴ Ibidem, p. 177.

⁶⁵ Ibidem, p. 176.

In kapittel acht volgt dan een beschrijving van de machtigste moslimheerser.⁶⁶ Van Gistel beschrijft Qaitbay als een zeventig jaar oude man met een jeugdig voorkomen (de sultan was echter 54) en een witte baard, die gekleed gaat in witte kleren van zijde en een zijden tulband op het hoofd.⁶⁷ Voorts krijgt de lezer zeer veel informatie over het hofleven en de ‘ander’. Daarnaast is er een verhandeling over enkele actuele gebeurtenissen aan het hof, een kort overzicht van de recente geschiedenis van het sultanaat en enkele Mamluktradities. Dit alles gebeurt enerzijds op basis van een ooggetuigenverslag van Van Gistel en anderzijds dankzij vertellingen van een Mamluk genaamd Nassardijn, oorspronkelijk afkomstig uit Danzig.⁶⁸ Hij geldt als hoofdbron voor de diverse beschrijvingen betreffende de Mamluken, zoals hun geschiedenis,⁶⁹ allerlei rangen en standen in de hiërarchie,⁷⁰ het hof en de gevangenschap van de vorige sultan.⁷¹

Als ‘toerist’ beschrijft Van Gistel enkele *topoi*, waaronder de citadel van Cairo, de troon van de sultan voor officiële ontvangsten en diens buitenverblijf.⁷² In dit discours komen adjectieven als *lochtinghen*, *costelic*, *zeere propre*, *triumphantelic*, *groot*, *schoon*, etc. opnieuw voor. Zoals eerder roept dit een indrukwekkend beeld op van een machtig en rijk heerser. Dit oriëntaliserende aspect komt ook voort uit Van Gistels verhandeling over de harem van de sultan, hetgeen hij vermoedelijk van Nassardijn vernam:

*“Tzelve conclave daer de vrouwen inne zijn, es eene zeer groote, schoone plaetse, up hem zelve sluitende, ligghende binnen den casteele vanden souldaen, zo datmen wel bedectelic commen mach vanden slotte des souldaens toot int conclave der vrouwen. [...] de souldanessen met al haren vrouwen, diere wel zijn toot vijf oft zes hondert, den souldaen ontfanghen, commende up eene langhe gallerie, sommige spelende up diverssche instrumenten, elc naer dat hij can, andere singhende diverssche sanghen, ende ooc eeneghe danssende naer de costume van dien lande, dat zeere ghenouchlic ende vremde te siene ende hoorne es. [...] als hij [de sultan, S.V.] eeneghe van dien vrouwen hebben wilt [...] dan ter stont zo maect haer die vrouwe ghereet zo alst behoort ende zo zij alder chierlicxt can omme den souldaen te believe ende behaghene, ende blijft dan zo langhe bij hem alst zijn gheliefte zij; dus mach hij doen met alle den vrouwen die daer zijn.”*⁷³

⁶⁶ Ibidem, pp. 177-179.

⁶⁷ Ibidem, p. 177.

⁶⁸ Ibidem, p. 179.

⁶⁹ Ibidem, p. 181.

⁷⁰ Ibidem, pp. 184-185.

⁷¹ Ibidem, p. 178.

⁷² Ibidem, p. 182.

⁷³ Ibidem, p. 182.

Opnieuw gaat het hier om een beschrijving die voor zowel Van Gistel als zijn publiek zeer exotisch en erotisch moet zijn geweest; meer dan vijf à zeshonderd vrouwen staan de sultan ter beschikking en hij kan ten alle tijden over hen beschikken. De opmerking over hun manier van (buik)dansen (*dat zeere ghenouchlic ende vrende te siene ende hoorne es*) geeft aan hoe Van Gistel hier zelf over dacht. Het discours waarmee Van Gistel de harem weergeeft, is een oriëntalistische visie zoals die tot op heden bestaat in het Westen. Said wees al op het bestaan van dergelijke gekleurde beelden en meningen over de 'oosterse' wereld sinds de 18^e eeuw.⁷⁴ Blijkens uit deze passage van *Tvoyage* is er bij Van Gistel hier en daar sprake van een proto-oriëntalisme.

De beschrijving van het hof is ook in lijn met de moderne doch oriëntalistische opvattingen van ondermeer Carl F. Petry⁷⁵ en R. Stephen Humphreys.⁷⁶ Van Gistel beschouwt het Mamlukensysteem als chaotisch, fout, instabiel, corrupt en vreemd. In de verhandelingen over erfopvolging bij Mamluken uit Van Gistel enkel kritiek.⁷⁷ Behalve dat het Mamluksysteem volgens Van Gistel hoogst instabiel was en absoluut geen zekerheid bood dat de heerser geschikt was om heerser te zijn, hadden de overige Mamluken duidelijk geen problemen met de gang van zaken, mits ze genoeg werden betaald:

*"Ende [Qaitbay, S.V.] gheboot ter stont dat alle de mammelucken, lieden van wapenen, commen zouden omme haerlieder recht; men zoude elken danof vuldoen, want elc nieu souldaen es sculdich elken mammeluc die inde jeghenwoordicheit zijn vander kueren, hondert ducaten. Met desen ghebode worden ter stont alle de lieden van oorloghen ghestilt, zo dat zij achter dien tijt gheene murmueric en maecten. Ende hoe wel de voorseyde heeren ende groote officieren die de electie ende kuere vanden souldaen Mayeto ghedaen hadden, tonvreden waren int wonderlic begriip vanden voornoemden twee heeren, [Qaitbay en Humeth, S.V.] [...] zo zijn dese zelve twee heeren vulcomen van haerlieder voortstelle, dat zeer sceerpelic ende stautelic anghenomen was."*⁷⁸

Zelfs degenen die Muayyad hadden gekozen en ontevreden waren over de coup en bovendien de macht bezaten om deze ongedaan te maken, besloten af te zien van stappen tegen Qaitbay omdat de twee amirs vroom, rijk en machtig waren en omdat de amirs elkaar absoluut niet vertrouwden. Deze onderlinge *quader confidencie* en de corruptie (*elc nieu souldaen es sculdich [...] hondert*

⁷⁴ E. Said, *Orientalism*. New York, 1978. pp. 394.

⁷⁵ C.F. Petry, 'The military institution and innovation in the late Mamuk period', in: *The Cambridge History of Egypt Vol. One: Islamic Egypt 640-1517*. Cambridge, 1998, pp. 462-489.

⁷⁶ R.S. Humphreys, 'Egypt in the world system of the later Middle Ages', in: *The Cambridge History of Egypt Vol. One: Islamic Egypt 640-1517*. Cambridge, 1998, pp. 445-461.

⁷⁷ Zeebout, *Tvoyage van Mher Joos van Ghistele*, pp. 177-178.

⁷⁸ Ibidem, p. 178.

ducaten), naast het chaotische en foute systeem, komen sterk naar voren in Van Gistels discours en in het klassieke paradigma in de Mamlukstudies (cfr. supra).

Het is interessant om te bedenken dat in deze periode er in Vlaanderen een grote politieke crisis was, waardoor de woorden van Van Gistel hier ook als parabel zouden kunnen dienen. De situatie van rebellerende leden aan het hof van de Mamluken lijkt immers nogal op de politieke realiteit van dat moment in Vlaanderen; de edellieden Adolf van Kleef en Lodewijk van Gruuthuse leidden een opstand tegen het Bourgondisch-Habsburgse hof,⁷⁹ die echter minder succesvol zou zijn dan die van Qaitbay en Humeth. Of het hier daadwerkelijk om een parabel gaat is niet met zekerheid te zeggen, maar lijkt mij toch zeer waarschijnlijk, gelet op de aandacht die Van Gistel geeft aan het fenomeen, en zijn politieke activiteiten thuis.

Verder geeft hij kort een beschrijving van de voorgeschiedenis der Mamluken, waaruit blijkt dat alle slechte aspecten van het Mamluksysteem reeds van in het begin aanwezig waren. Daarnaast kan Van Gistel maar weinig respect opbrengen voor de overige Mamluken, die weliswaar goed gekleed gaan en veel verdienen, maar ook een keiharde militaire opleiding krijgen en totaal afhankelijk zijn van de sultan, die hen immers als slaaf kocht.⁸⁰ Bovendien zijn ze allemaal verloochende christenen,⁸¹ aldus Van Gistel.

Zoals eerder opgemerkt is die stereotypering van Mamluken als moslims die voordien christenen waren (en dus nog te bekeren) inherent aan boek III. De uitzondering hierop vormt Nassardijn, de enige Mamluk van wie niets wordt gezegd over zijn religieuze gezindheid. Waarom Van Gistel hierover niets zegt is onduidelijk, vermoedelijk is dit per ongeluk, daar hij wel stelt dat Nassardijns vrouw een moslima is en dus een heidense.⁸² Bij alle andere Mamluken, zoals de sultan,⁸³ rekruten⁸⁴ en de vrouwen in de harem⁸⁵ wordt vermeld dat het gaat om slaven, die hun christelijke geloof verloochenen en dus moslims zijn geworden. Van Gistel verbindt zo slavernij automatisch aan christendom, wat wellicht een reden is waarom hij eerder zo ageerde tegen de slavenmarkt van Cairo.

De dubbele houding die voorkomt in het discours van Van Gistel betreffende Mamluken, enerzijds bewondering voor schoonheid en anderzijds onbegrip en afschuw van de maatschappelijke ordening, komt evenzo tot uiting in wanneer

⁷⁹ J. Haemers, 'Adellijke onvrede. Adolf van Kleef en Lodewijk van Gruuthuse als beschermheren en uitdagers van het Bourgondisch-Habsburgse hof (1477-1482)', *Jaarboek voor Middeleeuwse Geschiedenis* 10 (2007), pp. 178-215.

⁸⁰ Zeebout, *Tvoyage van Mher Joos van Ghistele*, p. 180.

⁸¹ Ibidem, p. 180.

⁸² Ibidem, p. 179.

⁸³ Ibidem, p. 177.

⁸⁴ Ibidem, p. 179.

⁸⁵ Ibidem, p. 182.

TVOYAGE VAN JOOS VAN GHISTELE

hij een polowedstrijd beschrijft.⁸⁶ De vele details van pracht en praal spreken enorm tot de verbeelding, zoals bij een parade:

*“zo saghen zij [...] allen dien heeren dendaerden ammiralen ende mammelucken die met hem [de sultan, S.V.] rijden, elc in zijne oordene ende na zijnen staet, meest alle met witten lijnwade ghecleedt [...] Achter hem zo brijnctmen, emmers als zijt saghen, twalef peerden, onder corssieren, jenetten, barbarisken en torcken, drie ende drie tsamen, zo costelic verhouchiert van goude, peerlen ende dierbaren ghesteenten, dat de weerdde danof niet en ware te extimeerne.”*⁸⁷

Vervolgens beschrijft hij het bezoek van de Napolitanen⁸⁸ en Cyprioten⁸⁹ aan Qaitbay, waarbij deze zich van een wrede (*orribelic*) kant laat zien:

*“twee mammelucken daer groote clachte over commen was, die hij [Qaitbay, S.V.] ter presencien van al dien heeren ende bijstanders [resp. Napolitanen en christenen, S.V.] dede ontcleeden ende smijten met gheerden van dadelboomen onder thol van haerlieder voeten, onder haerlieder ocxelen, ende up haren heers naer de executie van dien lande. Ende binnen der tijt datmense dus slough, zo dochte den souldaen dat de eene van die dexecutie dede, niet stijf ghenouch en smeeet, meenende dat hij duer de vingheren ghesien hadde; bij dien deden ter stont ooc ontcleeden ende orribelic met den zelve gheerden slaen ghelijc den anderen [...] ende zoude vele zeerder gheslegghen hebben ghesijn, en hadden ghedaen de heeren die daer onttrent stonden, ende ooc de ambassadeurs diere vooren baden, mids welken de souldaen dede up houden van smijtene. Dit overleden zijnde, zo gaf de souldaen zelve andwoorde overluit.”*⁹⁰

Niet enkel de executies en het straffen van de te ‘softe’ beul keurt Van Gistel af, maar vooral dat dit wordt gedaan ten overstaan van de delegatie van Napiers, die de sultan verzocht te stoppen met de executie. Van Gistel vindt het ook zeer kwalijk dat de sultan dit doet alvorens zich tot de delegatie te richten. Bij de delegatie uit Cyprus is het de neerbuigende toon, waarmee de sultan het tribuut van het eiland in ontvangst neemt, die Van Gistel tegen de borst stuit (*“in teekene dat hij houdt de coninghen oft coninghinnen van Cypers voor zijne slaven”*).⁹¹ Hij ziet Qaitbay dan ook als een typische Mamluk; onbetrouwbaar, moedig, grof, prachtlievend, corrupt, sterk en agressief.

⁸⁶ Ibidem, p. 183.

⁸⁷ Ibidem, p. 182.

⁸⁸ Ibidem, pp. 183-185.

⁸⁹ Ibidem, p. 183.

⁹⁰ Ibidem, p. 185.

⁹¹ Ibidem, p. 186.

6.2. Het discours van Zeebout (Kap. 14-28)

Na het bezoek aan Cairo maken Van Gistel en Van Quisthout enkele excursies naar buitenwijken van de stad. In de beschrijvingen van de *topoi* Babylon en Bulaq valt vooral de aandacht naar het religieuze aspect van de steden op; het verschil met de beschrijving van Cairo is direct duidelijk. Zeebout stelt dat Babylon en Cairo verschillende steden zijn (terwijl Van Gistel ze als één zag), omdat zo het verschil tussen Cairo (islamitisch) en Babylon (christelijk) beter tot uiting komt. Omwille van die reden legt hij ook uit dat het Babylon in Egypte niet het Babylon in Mesopotamië is,⁹² maar wel de woonplaats van Jozef, de zoon van Izaäk. Deze opmerkingen bieden herkenningpunten voor het publiek, waarna Zeebout een overzicht geeft van de kerken van Babylon.⁹³ Er waren ooit 25 mooie kerken, maar daarvan zijn er slechts enkele over (namelijk de drie die Zeebout bespreekt) doordat de orthodoxe christenen de kerken slecht onderhouden zouden hebben. Dit is de eerste in een lange reeks beschuldigingen van Zeebout aan het adres van orthodoxen.

Het discours dat Zeebout gebruikt voor de beschrijving van een kerk is telkens hetzelfde, een citaat betreffende de kerk van Abu Serge of Sint Sergius toont zijn discours:

*“Eerst zo wardtmen gheleedt toot eender keercken die daer ghenaeamt es le Cava Babilonis, dat ghenouch een proper zuverlicke keercke es, ende alsmer in comt ter rechter hand vanden choore omme gaende, zo staet eene cappelle met tien trappen neder gaende, hebbende drie pilaren omme tonderhout vander verwelve, ter welker plecken zomen daer seit, Onse Lieve Vrouwe Moeder en Maghet wat tijts woonde doe zij ghevlucht was met Jhesus ende Joseph uutten landen van beloften in Egipten. In dese voorseyde capelle recht uute gaende, zo sietmen een gat inden muer staen, ghenouch ofte eenen hoven ware, twelc eensdeels zuverlic verchiert es, al met marber steenen beleyt, ende in midden vanden zelve gate staet een cruusse inde steenen ghegrouft, ter welker plecken, zomen ooc seit, Onse Lieve Vrouwe plach haren zone Jhesum te beerghe.”*⁹⁴

Als eerst wordt vermeld hoe de kerk heet, vervolgens worden een aantal mooie zaken in de kerk genoemd met woorden als *proper*, *zuverlic(ke)*, *verchiert*. Ook vermeldt hij hierbij enkele materialen. De meeste nadruk ligt echter bij de oorsprong van de kerk, het verband tussen het Godshuis en de Heilige Familie. Deze link in het discours is bij alle kerken aanwezig en ook belangrijk; het toont pelgrims immers waarheen men gaan moet om de Familie te aanbid-

⁹² Ibidem, p. 186.

⁹³ Ibidem, p. 187.

⁹⁴ Ibidem, p. 187.

den. Bij de kerk zonder naam⁹⁵ en die van O.L.V. in columna⁹⁶ wordt ook melding gemaakt van kaarsen, altaren en het grote eerbied dat men voor de plaats heeft.

Naast de vele verhandelingen over kerken is de beschrijving van het gebied tussen Babylon, Bulaq en Cairo interessant:

*"[...] inde ydele plecken tusschen desen drien voorseyden steden ligghen zo groote menichte van hoven, lochtinghen, prieelen, boomgaerden dat onmoghelic ware van scrivene, zo vervult met propren huusekins van plaisancen, aldertiere delicate, wel riekende cruden, met fruyten van allen specien, dat wonder es om ansien, ende schijnt properlic wesende een eerdsh paradys."*⁹⁷

De adjectieven die bij eerdere *loci amoeni* voorkwamen, zijn ook hier gebruikt: *lochtinghen, prieelen, boomgaerden, propren, wel riekende cruden*, etc. De meest interessante is echter de laatste opmerking, dat het gebied er uitziet als een waar aards paradys. Die manier van uitdrukken is nieuw en geheel in lijn met de eerdere stukken tekst over kerken en de Heilige Familie. Na *een eerdsh paradys* volgt een opsomming van diverse soorten fruit en groenten die aldaar groeien, waarbij de volgende opmerkingen interessant zijn, zeker in het licht van het eerdergenoemde aards paradys:

*"Ooc zijnder boomen die appelen draghen ghelijc oraingen, daer ghenaeamt adaems appelen, hebbende up deen zijde vander bloeysele eene groote bete, zo datmer bescheedelic twee of drie tanden in siet staen. Men seitter al ghemeenlic dat ghelijc fruyt was daer Adaem in beet ende tghebot Gods brac. [...] Dese fruyten zijn daer ghenaeamt mousij oft paradys appelen."*⁹⁸

De plaats ziet er niet alleen uit als een aards paradys, maar heeft ook fruit in de bomen hangen dat (in Europa) bekend staat als paradyselijk. Het religieuze beeld dat zo wordt opgeroepen is sterk, vooral de verwijzing naar de 'gefallen mens' Adam in een tuin van 'gefallen christenen' is krachtig.

Tijdens de tocht naar Cairo, de bespreking van Cairo zelf en de excursie naar Bulaq en Babylon werd langs de Nijl gereisd. In de voorgaande kapitels werd nauwelijks uitgeweid over de rivier, hetgeen in kapitels 18-20 wel gebeurt. De Nijl vormt de enige *topos* en wordt door Zeebout besproken op basis van bronnen en middels het ooggetuigenverslag van Van Gistel. Deze verhaalt ondermeer van de vele dijken en dorpen rond de Nijl, die allemaal hoger liggen en via bruggen verbonden zijn om zo het water te bedwingen.⁹⁹ Betreffende de

⁹⁵ Ibidem, p. 1.

⁹⁶ Ibidem, p. 187.

⁹⁷ Ibidem, p. 191.

⁹⁸ Ibidem, p. 191.

⁹⁹ Ibidem, p. 194.

oorsprong van de Nijl heeft Zeebout echter informatie gehaald uit de Bijbel en bij de wetenschappers Isidorus, Ptolemaios en Strabo:

“zo sal hier ooc wat bescreven worden vander zelve riviere, de welke eene es vanden vieren die commen uuten eerdschen paradijse, zomen dat expresselic bevindt int bouc van Genesis, daer ghe-naemt Gyon of Nilus, maer de heydenen namense Carissius. [...] ten boucke van Genesis staet dat zoe [de Nijl, S.V.] comt uuten eerdschen paradijse, dwelke staet int oesten vander weerelt, ende dat int hooghe, also Ysidorus beschrijft. Maer naer dat Ptholomeus, Strabo ende meer andere leeraers bescreven, expert in cosmographien, zo zoude naer huerlieder beseffen de zelve riviere commen uuten zuuden vander weerelt van zekeren beerghen die ghe-naemt zijn der Manen beerghen, ende uut meersschen ende doolaghen, ghe-naemt Paludes Nilij, verde van daer gheleghen. Dese voorseyde redenen moghen ooc wel al te samen staen, zo dat de voorseyde riviere eest hueren oerspronc nemen zoude uuten eerdschen paradijse, ende zo voort onder de eerde loopende eenen verden wech [...] onder de voorseyde beerghen ende mersschen, ende zo neder commende der Egipten also vooren gheseyt es.”¹⁰⁰

De kennis van de oudheid en het christelijke gedachtegoed wordt aldus verenigd in de idee dat de Nijl een paradijselijke rivier is, die eerst onder enkele bergen stroomt om daarna via Abessinië, Ethiopië en Egypte uit te monden in de Middellandse Zee. Uit het feit dat men onderscheid maakt tussen Abessinië en Ethiopië blijkt dat dit uit een oude bron komt, daar Van Gistel bij de herkomst van de Mamluken dit onderscheid niet maakt. Deze synthese van kennis van oudheid en middeleeuwen is typisch voor de late middeleeuwen.

Het paradijselijke van de rivier uit zich ondermeer in de prachtige steden zoals Cairo, Bulaq en Babylon die eraan zijn gelegen. Ook komt dit tot uiting in het feit dat het water van de rivier schoon is en zeer goed smaakt en bovendien vol vis. Het meest verrukt is men echter over de balsemtuinen van Al Matarriya. Van Gistel en Van Quisthout bezoeken ze onder begeleiding van enkele Mamluken, onder wie Nassardijn.¹⁰¹ Ook in Zeebouts discours wordt melding gemaakt van de geldhonger van Mamluken.¹⁰² De *topos* van de balsemtuinen, waar de Heilige Familie verbleef, staat als een *locus amoenus* tussen alle vermeldingen van vervallen oude gebouwen en kloosters, de woestijn en vooral als tegenovergestelde van het Oudegyptische Heliopolis, dat kort wordt besproken. De tegenstellingen zijn groen en vruchtbaar versus zanderig en vervallen, groot versus klein, heidens versus christelijk, etc.¹⁰³ De balsemtuinen worden omschreven als een prachtig oord, vol leven en water.¹⁰⁴ De bijvoeglijk

¹⁰⁰ Ibidem, pp. 192-193.

¹⁰¹ Ibidem, p. 196.

¹⁰² Ibidem, p. 198.

¹⁰³ Ibidem, pp. 198-199.

¹⁰⁴ Ibidem, pp. 196-197.

naamwoorden die bij eerdere *loci amoeni* gebruikt worden zijn ook in Zeebouts discours aanwezig: *lochtinghen, verchiert, schoon, lievelicken cruden*. Voorts valt op dat er diverse verwijzingen zijn naar de vroegere (kloosterlijke) functie van het gebouw. Dit wordt gedaan omdat dit klooster werd gebouwd op de plaats waar voordien de Heilige Familie kort had verbleven, volgens de Kopten.¹⁰⁵ De vijgenboom die wordt genoemd (*daer in midden staet eenen fijghboom*) zou Jezus hebben gevoed, en om diens dorst te lessen, sloeg God zelf een put met fontein, waaruit nog altijd water wordt gehaald. Aan de goddelijkheid van het water heeft het gebied dus veel te danken.¹⁰⁶ Dit christelijke discours is typisch voor Zeebout, die de vruchtbaarheid van de balsemtuinen volledig afhankelijk ziet van God. Het water zelf is zoet, lekker en zelfs geneeskrachtig, vandaar dat de balsem die in de tuin wordt gewonnen ook geneeskrachtig en goed is.¹⁰⁷ Naast het verband tussen de tuin en de Heilige Familie dient zich ook de link tussen balsem en mirre aan.

De derde en laatste excursie betreft enkele Oudegyptische sites, waaronder de piramiden van Gizeh, Memphis en de sfinx. Van Gistel en Van Quisthout reizen in het gezelschap van enkele kooplui uit Damiëta en Alexandrië, die zij in Cairo hebben ontmoet.¹⁰⁸ Ze huren enkele Mamluken (onder wie opnieuw Nassardijn) om hen te beschermen onderweg.¹⁰⁹ De keuze voor hen ligt voor de hand; Egypte is vol gevaarlijke moslims die reizigers overvallen¹¹⁰ en Nassardijn is een Mamlukofficier die vroeger christelijk was en dus als betrouwbaar geldt. De vrees voor rovers blijkt gerechtvaardigd.¹¹¹

Het verslag kent een zeer klein gedeelte informatie op basis van ooggetuigenverslagen. Het gros van de besprekingen gebeurt op basis van Klassieke of christelijke bronnen met doorgaans letterlijke citaten. Ten gevolge hiervan is er relatief weinig origineels te vinden in het discours, hoewel de nadruk op het christelijke die bij de oude sites voorkomt, opvallend is.

Er is sprake van diverse *topoi*, die opnieuw als tegenpolen worden voorgesteld. Alvorens de beschrijving van een oud, slecht onderhouden klooster omringd door zand,¹¹² komt de vermelding van enkele mooie dorpen:

*“in een schoon duerp daer vele kerstenen woonen van dien lande [...] onder weghe siende over beede zijden der zelve riviere onsprekelicke vele dorpen, zeere groot ende wel bewoont [...] vele schoonder dorpen ende behuusde plecken, woonende vul kerstenen van dien lande.”*¹¹³

¹⁰⁵ Ibidem, p. 196.

¹⁰⁶ Ibidem, p. 197.

¹⁰⁷ Ibidem, p. 198.

¹⁰⁸ Ibidem, p. 200.

¹⁰⁹ Ibidem, p. 201.

¹¹⁰ Ibidem, p. 201.

¹¹¹ Ibidem, p. 208.

¹¹² Ibidem, p. 207.

¹¹³ Ibidem, p. 206.

Vooral het schijnbare verband tussen *schoon* en *kerstenen* trekt de aandacht, temeer daar dit de eerste maal in boek III is dat deze link wordt gelegd. Voorts is er de tegenstelling tussen enkele vervallen en verzande gebouwen of dorpen, die naast de piramides zijn gelegen, die dusdanig natuurgetrouw worden beschreven, dat het waarschijnlijk is dat Van Gistel ze ook heeft bezocht. Ook de details betreffende het interieur lijken hierop te wijzen.¹¹⁴

Zoals eerder heeft Zeebout ook informatie over de piramides gevonden in bepaalde literatuur, maar waar de vorige keer een synthese tot stand kwam tussen klassieke en christelijke bronnen, wordt hier duidelijk de visie van de Bijbel terzijde geschoven voor de idee van Diodorus Siculus en hetgeen plaatselijke gidsen vertellen.¹¹⁵ Betreffende de Nijl was het nog mogelijk om tot een compromis te komen, hier zeer duidelijk niet. Waarschijnlijk gaf Van Gistels beschrijving van het binnenste der piramiden de doorslag dat het ging om tomben en niet om de graanschuren van Jozef (cfr. Genesis 41: 48-49). De overige *topoi* die aan bod komen, met uitzondering van de Sfinx, zijn vermoedelijk niet bezocht, daar de opmerkingen erover quasi-volledig zijn ontleend aan anderen.¹¹⁶

Het religieuze discours van de pelgrimsgids is ook aanwezig in de beschrijving van de vele kerken en kloosters.¹¹⁷ Betreffende deze kloosters zijn sommige opmerkingen zeer interessant. Zo wordt van een kerk zonder naam duidelijk gezegd dat deze in handen is van Grieks-orthodoxen, terwijl de kerk van Bobissay in handen is van (Syrische) Jakobijnen. In het klooster van Deir al Maharraqa wonen enkele orthodoxen die echter niet goed zorgdragen voor het gebouw.¹¹⁸

Deze zaken vormen karakteristieken van Zeebouts discours. Bij elk gebouw wordt de connectie met de Heilige Familie uitvoerig beschreven. Vaak gaat het bovendien om een schuilplaats voor Maria en Jezus. Tegelijkertijd wordt melding gemaakt van de grote hoeveelheid kloosters, kerken en kapellen (zogezegd 2000 stuks, maar dat lijkt wat overdreven) die zijn vergaan.¹¹⁹ Het onderscheid tussen moslims en Mamluken wordt in Zeebouts discours voortgezet.

6.3. De discours van Zeebout en Van Gistel samen (Kap. 29-40)

De kooplui met wie Van Gistel en Van Quisthout enige tijd optrekken, nodigen hen uit naar hun steden (Damiëta¹²⁰ en Alexandrië¹²¹) te reizen. Het verslag van de reizen erheen kent een hernieuwde aandacht voor land en bevolking,

¹¹⁴ Ibidem, pp. 201-202.

¹¹⁵ Ibidem, p. 201.

¹¹⁶ R.J.G.A.A. Gaspar, 'Aantekeningen bij boek III', *Tvoyage van Mher Joos van Ghistele*. Hilversum, 1998, p. 231.

¹¹⁷ Zeebout, *Tvoyage van Mher Joos van Ghistele*, pp. 206-208.

¹¹⁸ Ibidem, p. 207.

¹¹⁹ Ibidem, p. 207.

¹²⁰ Ibidem, p. 208.

¹²¹ Ibidem, p. 213.

TVOYAGE VAN JOOS VAN GHISTELE

hetgeen tot uiting komt in de vele *topoi* langs de Nijl. De droge woestijn met hier en daar een religieuze site staat in schril contrast met de beschrijving van de vele *loci amoeni* langs de rivier.¹²² Het discours met woorden als *groot, goet, saeyende land, lochtinghen, bogaerden, genouchlicsten* wijzen op de schoonheid en vruchtbaarheid van het gebied. De delta van de Nijl wordt ook op andere plaatsen in boek III een *locus amoenus* genoemd, al gebeurt dit soms op basis van andere werken. Damiëtta is evenzeer een *locus amoenus*, zo blijkt uit diverse opmerkingen:

“*inde schoonste maertse diemen ter weerelt vinden mach, zo dat alle de vruchten, daer wassende, uutmemen van grootten, buuten anderen maertsen daer omtrent ghelegghen. [...] daer ontrent es ooc ghenouch ghetemperde lucht over een dant elders in Egipten es, want het reghent daer ghetijdeliker dant in anderen plaetsen doet. Es ooc daer omtrent habundancie van alderande zelve, van zee- ende versch vissche, van alderande vleessche, vele ghevoghels tam ende wilt, ende wonderlicke vele cleene voghelkins; daer wast ooc vele goets wijngaerts; men vintter van alle ligoemenen, saladrien ende fruijtboomen diemen dincken mach, ende boven al vele van dien boomen die paradys appelen draghen, diemen seit moussij; ooc zijnder alle saken beter coop dan teeneghen plaetsen in al Egipten. [...] Omtrent deser voorseyder steden wast al te vele goets rijs [...] Wast ooc daer omtrent uutmemende vele sukens, dwelc ghenouch wast als groot ghelis.*”¹²³

Opnieuw vele positieve adjectieven: *schoonste, uutmemen(de), habundancie, wonderlicke, goets*. De pracht en overvloed van de stad lijken voort te komen uit de regen en het gunstige klimaat, waardoor er veel dieren leven en veel vruchten groeien. Dat hieronder ook *paradijs appelen* zijn is niet verwonderlijk; zij vormen een positieve connotatie. Betreffende andere zaken, zoals straten, indeling, etc. wordt er gezwegen. Men noemt wel de mislukte poging van Lodewijk IX om de stad in te nemen, als ook enkele verdedigingswerken en een ketting over de rivier. Over de bloeiende (Europese) handel met Damiëtta wordt evenmin iets gezegd. Wel wordt gezegd dat de inwoners van de stad vriendelijk zijn.¹²⁴

De verhandeling over Tanis,¹²⁵ waarin ondermeer melding wordt gemaakt van de sterke muren die door de kruisvaarders werden gebouwd en later door de moslims werden afgebroken, komt bijna letterlijk uit de *Historia Jherosolimitana sive Orientalis* van Jakob van Vitry, aldus Gaspar.¹²⁶ Bovendien was die stad verboden gebied voor christenen, omdat de arm van de Nijl waaraan

¹²² Ibidem, p. 209.

¹²³ Ibidem, pp. 210-211.

¹²⁴ Ibidem, p. 211.

¹²⁵ Ibidem, pp. 211-212.

¹²⁶ Gaspar, 'Aantekeningen bij boek III', p. 233.

de stad was gelegen ook verboden was.¹²⁷ Hier wordt in het discours opnieuw melding gemaakt van angst van moslims voor een christelijke invasie, hetgeen eerder het geval was bij de overval door de Catalanen en bij pape Jan. Zowel Tanis als Damiëttā wordt voorgesteld als een *lieu de mémoire*, daar voor Van Gistel en Zeebout de herinnering aan christelijke ridders en hun invloed in de regio nog vers blijkt. Damiëttā telt twee kerken die aangehaald worden; een Grieks-orthodoxe kerk van Jeremias en een Syrische kerk van Sint Joris (de tweede kerk van deze heilige).¹²⁸

De reis wordt voortgezet naar Alexandrië, dat als *topos* uitgebreid wordt besproken. Een van de eerste zaken die wordt genoemd is de kwade lucht die er hangt rond de stad, gelegen tussen een moeras, de Nijl en de woestijn.¹²⁹ Daarnaast blijkt ook de watervoorziening van de stad problematisch.¹³⁰ Dit is niet echt lovenswaardig, de stad zelf heeft echter een mooi voorkomen:

“[...] *de welke [stad, S.V.] zeer wel ghevest, ghemuert, ghetort ende ghepoort es, zo dat een schoone sake van buuten schijnt, vele langher dan breet [...] dobbel bemuert in manieren van fausen braeyen, ende omtrent vijf roeden deen vanden anderen verscheeden staen groote, dicke torren, van witten steenen ghemaect. [...] zo vindt men twee vout dobbele poorten, crom omme keerende, zeer nauwe ghewacht [...] zo schijnt zij van buuten zeere schoone ende costelic [...]*”¹³¹

De muren, grachten (*fausen*) en wallen (*braeyen*) zijn een punt van herkenning voor Van Gistel en noemt het in zijn discours *zeere schoone ende costelic*. De stad zelf is minder mooi, hetgeen ook blijkt uit *zo schijnt zij*. De straat van Sint Marcus is de mooiste straat van de stad, de rest van de stad is wat vervallen.¹³² Alexandrië is een levendige stad vol van handelaren uit allerlei landen.¹³³ Omdat de stad aan de zee ligt en de grens van Egypte vormt, is er een douane en wordt er tol geheven op personen en goederen.¹³⁴ De kooplieden leven in fanadiq (enkelvoud: funduq), grote handelshuizen waar ook koopwaar liggen opgeslagen. Van Gistel logeert in een van de twee Venetiaanse fanadiq, die hij uitgebreid beschrijft.¹³⁵ Ter bewaking van de haven en de schepen is er een grote wachttoren ingericht als uitkijkpost en een dwangburcht, waarover Van Gistel zegt.¹³⁶ Van Gistel ziet het nut van het kasteel in en noemt het zelfs *schoon*. De opmerking dat het op Duitse wijze is gebouwd, is voor het publiek

¹²⁷ Zeebout, *Tvoyage van Mher Joos van Ghistele*, p. 210.

¹²⁸ Ibidem, p. 206.

¹²⁹ Ibidem, p. 213.

¹³⁰ Ibidem, pp. 214-215.

¹³¹ Ibidem, pp. 213-214.

¹³² Ibidem, p. 214 en p. 217

¹³³ Ibidem, p. 214.

¹³⁴ Ibidem, p. 214.

¹³⁵ Ibidem, p. 214.

¹³⁶ Ibidem, p. 219.

TVOYAGE VAN JOOS VAN GHISTELE

bedoeld, dat zich zo een beeld kan vormen. Opnieuw wordt gemeld dat de moslims schepen van christenen en dus een invasie vrezden.

Naast deze moderne gebouwen zijn er nog enkele overblijfselen uit de Oudegyptische periode, die ook als zodanig worden herkend.¹³⁷ Voorts haalt Zeebout enkele kerken met hetzelfde discours als in andere kapititels. Betreffende de kerk van Sint Sabbas laat hij zich positief uit, hetgeen voor de eerste keer is jegens een orthodoxe kerk.¹³⁸ Andere kerken zijn de kerk van Sint Marcus, de kluis van Sint Katharina en wederom een kerk van Sint Joris, die allen beschreven worden op basis van ontleningen van andere bronnen.¹³⁹

Net zoals in Cairo worden Van Gistel *cum suis* ontboden bij de *trusseman* van de stad:

*“ghenaemt Jennibeey, mammeluc, verloochent kersten, hemlieden vraghende wanen zij quamen ende waer zij wesen wouden; andwoordden uut Candien [Kreta, S.V.] om daer wat coopmanscepen te doene, daer up hij seide dat niet waer en was, maer quamen van Jherusalem ende van Alkayeren, hemlieden noumende hoe langhe zij inde voorseyde plaetsen ghesijn hadden, begheerende voor zijn recht van elc hoeft vijf ducaten, maer bij tusschen sprekene vanden coopliden daer zij mede commen waren ende andere, zo wart hij hendelic content met twee ducaten.”*¹⁴⁰

Zoals in het eerste deel wordt deze Mamluk omschreven met naam, functie, Mamluk en *verloochent kersten*. Interessant is dat Van Gistel zich hier voor doet als koopman en niet als reiziger of pelgrim. De reden hiervoor wordt enkele pagina's verder duidelijk: pelgrims hadden toestemming van de amir van de stad nodig om deze te kunnen verlaten, reizigers en kooplui niet. Bovendien moesten zij meer belasting en tol betalen.¹⁴¹ Dat de heer van de stad zulke hoge sommen als tol vroeg, komt volgens Van Gistel doordat hij een Mamluk is en dus overal munt uit probeert te slaan.¹⁴²

Twee andere stereotiepen over Mamluken komen ook voor in het discours. Terwijl Van Gistel in Alexandrië is, wordt een Siciliaans schip geïkapt door de heerser van Tunis. De bemanning van het schip wordt vervolgens als slaaf verkocht. Van Gistel en de andere christenen zien het met lede ogen aan.¹⁴³ Met woorden als *grootte chiere, feeste, triumphen, roupende, singhende, deerlic ghesleghen ende ghewoorpen* en *deeren* wordt via het discours bewust sympathie gekweekt en worden Mamluken neergezet als inslechte vijanden.

Van Gistel en Van Quisthout reizen langs de Nijl terug naar Cairo, onderweg

¹³⁷ Ibidem, pp. 217-218 en p. 219.

¹³⁸ Ibidem, p. 216.

¹³⁹ Ibidem, p. 216.

¹⁴⁰ Ibidem, p. 215.

¹⁴¹ Ibidem, pp. 218-219.

¹⁴² Ibidem, p. 214.

¹⁴³ Ibidem, pp. 215-216.

zij vele *topoi* die meestal *loci amoeni* zijn. De delta en het ‘gouden eiland’ worden uitvoerig besproken:

“[...] een heyland, wel zeven oft acht milen groot, twelc gheheeten es 't Gulden Heyland, omme dadt zo vruchtbarich es van allen saken, als van grane, boomen van allen fruuten, van ligumenen, saladrien, van wijngaerden, rijse ende van sukere; dit zelve behoort altoes toe der coninghinnen ende souldanessen ende wert verhuert alle jare wel twintich duusent ducaten.”¹⁴⁴

Het eiland wordt vruchtbaar en groen genoemd, er groeien vele groenten en vruchten en levert de eigenaars jaarlijks 20.000 dukaten op. Dit is zeer veel daar het (tamelijk hoge) loon van een Mamluk 120 dukaten per jaar is.¹⁴⁵ Het discours over de dorpen is als vanouds: *schoone, vruchtbarichste, bomgaerden, boven allen anderen passerende*.¹⁴⁶ Als tegenhanger van deze prachtige dorpen is er de woestijn, zanderige heuvels zover het oog reikt, vervallen gebouwen en veel wilde dieren, waaronder luipaarden, wilde zwijnen en wolven.¹⁴⁷ De laatste groep *topoi* zijn de Oudegyptische sites, zoals die van het oude Alexandrië, dewelke echter volledig op basis van andere bronnen worden besproken.¹⁴⁸

Volgens Zeebout staan er nog slechts vijf kloosters in de woestijn, waarvan het klooster van Sint Macharius het belangrijkste is. Het publiek van *Tvoyage* zal bekend zijn geweest met deze heilige, daar hij volgens de overlevering in 1012 in Gent zou zijn overleden aan de pest. Behalve deze connotatie wordt ook vermeld dat het klooster even groot is als het klooster van Baudelo bij Sinaai.¹⁴⁹ De overige 359 kloosters die ooit in de woestijn stonden, zijn door moslims verwoest, maar dat van Sint Macharius werd gespaard. Mohammed wilde weliswaar alle christenen bekeren of ombrengen en hun kloosters en kerken vernietigen, maar hij bezat ook redelijkheid, vandaar dat het klooster van Sint Macharius grote privileges genoot. Mohammed wordt dus, net zoals Mamluken, tweeledig neergezet; enerzijds is hij de leider van de afvalligen en de heidenen, anderzijds is hij wel menselijk en bezit hij goedheid en rechtvaardigheid.¹⁵⁰

6.4. Appendix (Kap. 41)

Dit kapittel is zeer duidelijk van de hand van Zeebout en dient als een soort afsluiting van boek III door een kort overzicht te geven van geografie, fauna,

¹⁴⁴ Ibidem, p. 221.

¹⁴⁵ Ibidem, p. 180.

¹⁴⁶ Ibidem, p. 224.

¹⁴⁷ Ibidem, pp. 221-224.

¹⁴⁸ Ibidem, p. 220.

¹⁴⁹ Ibidem, p. 222.

¹⁵⁰ Ibidem, pp. 222-223.

klimaat, etc. Het is tekenend voor Zeebouts discours dat deze informatie wordt gegeven op basis van bronnen van vele eeuwen oud, hoewel ze wordt gepresenteerd als eigentijds.

De breuk tussen kapittel 40 en kapittel 41 is groot. Dit is enerzijds te zien door te kijken naar stijl en discours, anderzijds valt op dat het eerste kapittel van boek IV verwijst naar het punt waar kapittel 40 was geëindigd (de aankomst in Cairo). Boek IV,1 begint met: “*Dus weder wat tijts te Alkayeren commen zijnde*”.¹⁵¹ Hierdoor verwordt kapittel 41 tot een aanvulling op boek III, hetgeen Zeebout ook stelt.¹⁵²

6.5. Conclusie

Het eerste deel van boek III omvat het discours van Van Gistel. De algemene tendens in het eerste deel is dat het verslag een ooggetuigenverslag vormt, een optekening van feiten en gebeurtenissen zoals ze door de auteur daadwerkelijk werden ervaren. Dit relaas is bij vlagen sappig en gedetailleerd, hetgeen zowel de leesbaarheid als de authenticiteit verhoogt. De hoge mate van details en de terloopse opmerkingen over allerhande (veelal profane) onderwerpen, zonder dat deze een uitgesproken christelijk karakter hebben, maken aannemelijk dat dit deel voornamelijk van de hand van Joos van Gistel is. Als ridder ‘in den vreemde’ had hij veel aandacht voor het vreemde en het exotische, en speelde religie een veel kleinere rol, hetgeen in zijn discours tot uiting komt.

Temidden van alle opmerkingen in de kapitels van Van Gistel met voor het publiek onbekende zaken, staat als punt van herkenning één verwijzing naar het Egypte ten tijde van Jozef (Genesis 39-43).¹⁵³ In het deel van Zeebout staan juist veel van dit soort verwijzingen. Dit is het grootste verschil tussen beide delen en tussen beide discours. Dit deel kenmerkt zich door de vele verwijzingen naar veelal christelijke bronnen, die door Zeebout later in het verslag zijn aangebracht. Het is immers onwaarschijnlijk dat Van Gistel beschikte over een dergelijke parate kennis of over de aangehaalde werken. Doordat het zwaartepunt wordt gevormd door de vele religieuze opmerkingen, ondermijnt dit het verslag van Van Gistel in die mate, dat men deel twee beter een pelgrimsgids dan een reisverslag van een avonturier noemt. Zeebout heeft immers de wens om het verslag over Egypte te vervolledigen middels de ontleningen van christelijke literatuur en voegt zo beschrijvingen toe aan *Tvoyage* van plaatsen waar Van Gistel nooit kan zijn geweest, gezien de opmerkingen over reistijden, etc. Dit deel steunt sterk op de *auctoritas* van andere bronnen en niet op realistische beschrijvingen, zoals in het deel van Van Gistel. Door de invloed van Zeebout op de tekst ligt in dit deel de nadruk op religie en veel minder op de ‘ander’, zoals in het eerste deel het geval was.

Het derde en laatste deel is te zien als een tussenvorm van de discours van Zee-

¹⁵¹ Ibidem, p. 236.

¹⁵² Ibidem, p. 224.

¹⁵³ Ibidem, p. 181.

bout en van Van Gistel, doordat er enerzijds veel aandacht is voor religieuze aspecten en anderzijds het aandeel van ooggetuigenverslagen en detaillistische beschrijvingen van de ‘ander’ sterk toeneemt in vergelijking met het deel van Zeebout. Qua literair genre geldt het laatste deel als uitgebreider dan een pelgrimsgids en religieuzer dan een verslag van een avonturier.

7. Reisdoel(en) van Joos van Gistel

De vraag wat de reisdoelen van Joos van Gistel waren (Op zoek naar pape Jan of naar avontuur?) is zeer belangrijk; deze kleuren in grote mate het verslag.¹⁵⁴ De twee redenen die het meest logisch lijken en als verklaring geboden worden door tijdgenoten en wetenschappers zijn enerzijds nieuwsgierigheid en drang naar avontuur en anderzijds devotie. Volgens Henderik van den Keere (die de eerste uitgave van *Tvoyage* verzorgde) had Van Gistel enkel religieuze redenen om te reizen:

*“zijn voyage niet bestaen en heeft uut Ghierigheden oft om goed ende geld daer mede te winnene [...] nemaer uut puurder devotien zo en heeft hem gheen en cost verdrotten om de helighe plaetsen ende ander landen daer omtrent gheleghen te besouckene ende visiterene alleene opdat hy daer duer gheexperimenteerd te wyler ende gheleerd zaude wesen.”*¹⁵⁵

Het bovenstaande lijkt aannemelijk daar in het verslag zeer veel nadruk wordt gelegd op de queeste die Van Gistel had ondernomen om het land van pape Jan te bezoeken. Bovendien worden vele opmerkingen over allerhande christelijke sites voorzien van verwijzingen naar de Bijbel. Uit de opmerking *“alleene opdat hy daer duer gheexperimenteerd te wyler ende gheleerd zaude wesen”* blijkt echter dat ook het onderzoeken en leren (dus: nieuwsgierigheid en interesse) een rol zouden hebben gespeeld. Gaspar ziet eveneens vooral religieuze motieven, maar benoemt ook het scherpe observatievermogen en de drang om te reizen van Van Gistel.¹⁵⁶

Ook historicus Bejczy heeft vooral oog voor het religieuze aspect.¹⁵⁷ Hij erkent dat *Tvoyage* van oorsprong een pelgrimstocht was naar het Heilige Land en Egypte. Echter al in Keulen werden de plannen van het reisgenootschap gewijzigd: aan de bedevaart werd een zoektocht naar het land van pape Jan gekoppeld. Nadat het eerste doel van de tocht (de Levant en Palestina) was bereikt, splitste het gezelschap zich. Opmerkelijk genoeg gingen de mannen die op Van Gistels verzoek waren meegevraagd vanuit Keulen, ogenschijnlijk

¹⁵⁴ Von Martels, ‘Introduction: the eye and the eye’s mind’, p. XII.

¹⁵⁵ Gent, Universiteitsbibliotheek, BIB.G.001337, 1^e en 2^e pagina van het voorwoord van de drukker.

¹⁵⁶ Gaspar, ‘Inleiding’, *Tvoyage van Mher Joos van Ghistele*, p. XIII.

¹⁵⁷ Bejczy, ‘Between Mandeville and Columbus’, pp. 87-89.

TVOYAGE VAN JOOS VAN GHISTELE

in verband met de queeste betreffende pape Jan, van hieruit terug naar huis. In *Tvoyage* zegt Van Gistel bij monde van Zeebout meermaals dat hij graag naar pape Jan zou gaan:

*“want hij [Van Gistel, S.V.] warachteghe meeninghe hadde dland vanden pape Jan te besouckene ende principalic te visiteerne tgraf ende de memorie vanden apostel Gods Sente Thomaes.”*¹⁵⁸

Op de cruciale punten van zijn reis, wanneer hij door tegenslagen niet verder kon reizen, in Aden en Tabriz, herhaalt Van Gistel zijn verlangen pape Jan te vinden.¹⁵⁹ In *Tvoyage* wordt vaak verhaald van christelijke sites en overblijfselen en komen veel vergelijkingen voor tussen de islamitische en christelijke manier van leven. Dit alles past in het religieuze aspect en doel van *Tvoyage*.¹⁶⁰ Bovendien stelt Bejczy dat Van Gistel vanuit het Heilige Land bewust in alle windrichtingen reisde om zo, wanneer men zijn reis op een wereldkaart bekijkt, een crucifixvorm te realiseren.¹⁶¹ Hij ziet hierin een bewijs dat *Tvoyage* imaginair is, net zoals de reis van Jan van Mandeville. Ambrosius Zeebout verklaart in zijn eigen voorwoord dat nieuwsgierigheid een belangrijke drijfveer was voor Joos van Gistel:

*“Dit naervolghende zijn diverssche voyagen, begonst ende anghenomen bij eeneghe edele mannen ende andere, uut causen dat zij vele ghehoort ende ghelesen hadden van diversschen landen van over tzee [...] oec vander vremtheyt ende diversiteyt, zo wel vanden lieden in manieren van levene, zeden, secten, houffeninghen ende gheloeven, als van anderen saken et cetera. So waest dat zij ghemouveert worden de voorseyde landen te visiteerne, ende bij experiencen te siene dat zij ghehoort ende in diverssche boucken ghelesen ende vonden hadden.”*¹⁶²

Dit lijkt evenzeer aannemelijk aangezien Van Gistel ook op andere plaatsen in *Tvoyage* duidelijk laat merken zeer veel interesse te hebben voor lokale gebruiken, monsters, de plaatselijke bevolking, etc. Hij ziet diens religieuze reisdoelen echter als bijna gelijkaardig. Uit de verklaringen van Van den Keere, Zeebout, Gaspar en Bejczy blijkt dus dat religie en het vinden van pape Jan de doelen waren van Van Gistel, eventueel aangevuld met een grote nieuwsgierigheid.

Op basis van mijn analyse van boek III blijkt de invloed van religie op het discours, denken en handelen van Van Gistel heel wat minder dan bovenstaande

¹⁵⁸ Zeebout, *Tvoyage van Mher Joos van Ghistele*, p. 48.

¹⁵⁹ Gaspar, 'Inleiding', p. XIII.

¹⁶⁰ Ibidem, p. XIII.

¹⁶¹ Bejczy, 'Between Mandeville and Columbus', pp. 88-90.

¹⁶² Zeebout, *Tvoyage van Mher Joos van Ghistele*, p. 1.

auteurs willen doen geloven. De verschillende discours van de twee auteurs zijn duidelijk herkenbaar, waarbij een aantal zaken opvallen. De kapittels die worden gekenmerkt door Zeebouts discours zijn aangevuld met allerlei andere bronnen en verwijzingen naar veelal christelijke sites. Hierdoor is het christelijke aspect zeer nadrukkelijk aanwezig. Voor boek III gaat het om de kapittels 14-28 en 41 die duidelijk door Zeebout zijn bewerkt. In de kapittels 29-40 is zijn invloed eveneens zichtbaar. Hierdoor heeft een meerderheid van de kapittels van dat boek een christelijke inslag en wordt er vermelding gemaakt van allerlei kerken, verhalen, bronnen, legenden, etc. met betrekking tot het christendom.

Opvallend is dat in alle kapittels waarin Zeebout in meer of mindere mate zaken heeft toegevoegd, pape Jan slechts eenmaal wordt vermeld.¹⁶³ In de delen die vrij zijn gebleven van zijn invloed, en die dus als 'echt' van Van Gistel kunnen worden aangeduid (kapittels 1-13), wordt ook slechts eenmaal melding gemaakt van pape Jan, wanneer het gaat over de afkomst van Mamluken.¹⁶⁴ Meest waarschijnlijk lijkt dan ook dat Zeebout tijdens het verwerken van Van Gistels nota's het belang van pape Jan sterker heeft benadrukt dan dit voor Van Gistel het geval was. Zo werd gesuggereerd dat de ridder wel degelijk enkel op zoek was naar Presbyter Johannes. Dit kan als verklaring dienen waarom ondermeer Bejczy zo'n grote nadruk legt op pape Jan en het religieuze aspect van *Tvoyage*.

Het zeer kleine aantal van twee opmerkingen, duiden er volgens mij op dat Van Gistel eigenlijk helemaal niet op zoek was naar pape Jan, maar dat hij de legende veeleer gebruikte als een reden of motief om zijn reis te kunnen uitleggen aan zijn publiek. Zijn lezers waren immers bekend met de legende en wisten mogelijkerwijs van andere reizigers die getracht hadden pape Jan te vinden. Van Gistel schaarde zich in het rijtje van deze avonturiers door al vroeg in *Tvoyage* te laten optekenen:

*“alle kerstenen uut Nederlanden, commende int landt van pape Jan, met hemlieden bringhende eeneghe juweelen, als penninghen, ringhen, affiken oft ghelijcke dinghen, ghetouchiert ande lichamen vanden drie coninghen ende daer af ghetughe hebbende bij letteren ende zeghelen auctentijc, daer zeere willecomme wesen zouden ende blidelic ontfanghen werden.”*¹⁶⁵

Door te stellen dat reizigers uit de Nederlanden extra hartelijk (*blidelic*) ontvangen zouden worden, maakte hij direct duidelijk waarom hij zo'n lange reis maakte. In zijn reisverslag bood pape Jan hem op deze manier een middel om zijn publiek iets bekend te bieden tussen al het exotische dat hij beschreef. Zelfs het beeld dat Van Gistel van zichzelf schetst biedt voor zijn publiek een punt van herkenning. Al vanaf kapittel één blijkt de edele afkomst van ridder

¹⁶³ Ibidem, p. 192-93.

¹⁶⁴ Ibidem, p. 180.

¹⁶⁵ Ibidem, p. 48.

TVOYAGE VAN JOOS VAN GHISTELE

Joos van Gistel, heer van Axel en Moere. Hij wordt neergezet als een ridder op een queeste, die dwars door de woestijn trok op zoek naar bijzondere en exotische zaken. De vele vermeldingen van de hitte, het afzien, de overvallers, etc. benadrukken het lijden van ridder, zoals dit ook voorkomt in de hoofse ridderroman.¹⁶⁶ Alle avonturen die Van Gistel beleeft, zoals het bezoeken van het hofcomplex van de sultan,¹⁶⁷ het rondreizen in vreemde landen, het ontmoeten van islamitische en christelijke mensen van allerhande komaf moeten hierin worden gekaderd. Ook het niet bereiken van het 'doel' van de reis, zogezegd het bereiken van het land van pape Jan maakt dat een vergelijking zich aandient met de populaire en bekende graalverhalen.

De diverse vermeldingen van kerken en andere sites die zijn gerelateerd aan Sint Joris (nabij Cairo,¹⁶⁸ in Damiëta¹⁶⁹ en in Alexandrië¹⁷⁰) wijzen ook in de richting dat Van Gistel zich wil identificeren met de grote christelijke ridder Sint Joris. De korte parafrase van enkele elementen uit het verhaal van Floris ende Blancefloer¹⁷¹ duiden hier ook op: de queeste naar iets dat nagenoeg onbereikbaar is, vormde het ridderideaal zoals dat nog leefde in de vijftiende eeuw. Door hen aan te halen probeert Van Gistel een deel van de kwaliteiten en roem waar deze ridders bekend om stonden bij het publiek, op zichzelf te doen overslaan.

Al bij al blijft het toch wonderlijk dat een welgesteld, alom gerespecteerd edelman zomaar opeens de drang voelt om op avontuur te gaan of om een bedevaart te maken. Het lijkt dan ook niet onwaarschijnlijk dat de politieke situatie van de jaren 1480 een belangrijke rol hebben gespeeld bij het tamelijk plotselinge vertrek van Joos van Gistel uit de politieke arena.¹⁷² Zoals eerder vermeld had Joos van Gistel nauwe banden met het vorstelijk milieu (hij was immers schildknaap en ridder onder Karel de Stoute geweest), net zoals met de stad Gent, waar hij meermaals het ambt van schepen bekleedde. Na de dood van Karel ontstond een politieke crisis waarin de diverse gebieden en steden die kort door de hertog onderworpen waren, zich weer los wilden maken van het gezag van Maria van Bourgondië en haar echtgenoot Maximiliaan I van Oostenrijk. Precies rond 1480 en 1481 werd steeds duidelijker dat er een confrontatie op handen was tussen de vorsten en de steden. Van Gistel had goede relaties met beide partijen en kon enkel verliezen indien hij een kant koos. Niet kiezen had ook gevolgen, dus terugtrekken op het kasteel van Moere was geen optie. Volgens Buylaert zijn er voorbeelden bekend van Vlaamse edelen die juist in deze periode openlijk verklaarden op pelgrimstocht te vertrekken *'pour*

---

¹⁶⁶ Ibidem, pp. 168-169.

¹⁶⁷ Ibidem, pp. 176-186.

¹⁶⁸ Ibidem, p. 206.

¹⁶⁹ Ibidem, p. 211.

¹⁷⁰ Ibidem, p. 216.

¹⁷¹ Ibidem, pp. 213-214.

¹⁷² J. Haemers, *For the common good. State power and urban revolts in the reign of Mary of Burgundy, 1477-1482*. Turnhout, 2009, p. 319.

STIJN VILLERIUS

*estre hors d'icelles divisions.*¹⁷³ Ook Blockmans voorziet hiervoor statistische aanwijzingen.¹⁷⁴ Van Gistel zou met zijn 'vlucht vooruit' niet de enige zijn, die een alibi zocht om een langere periode niet thuis te zijn. Onder het mom van een bedevaart en een flinke zucht naar avontuur, vertrok Van Gistel op reis, om pas in het jaar 1485 terug te keren. Niet toevallig was in juni van dat jaar een (kortstondige zo bleek later) vrede gesloten te Sluis tussen Maximiliaan en de opstandige steden en edelen.

---

¹⁷³ F. Buylaert, 'Gevaarlijke tijden. Een vergelijking van machtsverwerving en machtsbehoud bij stedelijke elites in laatmiddeleeuws Holland en Vlaanderen' *Tijdschrift voor Geschiedenis* 119 (2006), pp. 312-327.

¹⁷⁴ W. Blockmans, 'Mutaties van het politiek personeel in de steden Gent en Brugge tijdens een periode van regimewisselingen: het laatste kwart van de vijftiende eeuw', in: *Bronnen voor de Geschiedenis van de Instellingen in België*. Brussel, 1977, p. 103.